

Тема: «Османський напрям зовнішньої політики Петра Дорошенка»

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ТЕМИ	6
<u>1.1.6</u>	
1.2. Джерельна база	10
13 .Методологічне підґрунтя	13
РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОСМАНСЬКОГО НАПРЯМУ ПОЛІТИКИ ПЕТРА ДОРОШЕНКА	19
2.1. Розкол Гетьманщини та причини пошуку зовнішніх союзників	19
2.2. Міжнародне становище Османської імперії у другій половині XVII ст. (1650-1665)	23
2.3. Взаємини України з Кримським ханством у попередні десятиліття	24
Висновок до розділу	Помилка! Закладку не визначено.
РОЗДІЛ 3 ПЕТРО ДОРОШЕНКО ЯК ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ ТА ЗАСАДИ ЙОГО ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ	31
3.1. Внутрішньополітичні обставини, що сприяли орієнтації на Порту	31
3.2. Політична програма та стратегічні пріоритети Дорошенка	35
3.3. Дипломатичні стосунки Гетьманщини з Османською імперією до 1668 р.	38
Висновок до розділу	44

РОЗДІЛ 4 ОСМАНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПЕТРА ДОРОШЕНКА	46
4.1. Мотиви й цілі зближення з Османською імперією	46
4.2. Переговори 1668–1669 рр. та визнання України османським васалом	49
4.3. Договори, угоди та дипломатичні посольства (1669–1672 рр.)	55
4.4. Кампанія 1672 року та роль Дорошенка у підписанні Бучацького договору	69
4.5. Союз із Портою та його наслідки для внутрішньої ситуації на Правобережжі	85
Висновки до розділу	91
РОЗДІЛ 5 НАСЛІДКИ ОСМАНСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЇЇ ОЦІНКА	92
5.1. Реакція українського суспільства та Православної церкви на союз з мусульманською державою	92
5.2. Позиція Московської держави, Речі Посполитої і Кримського ханства	95
5.3. Військово-політичні наслідки (1672–1676 рр.)	101
5.4. Падіння влади Петра Дорошенка та оцінка його політичного курсу	107
5.5. Османський напрям у контексті довготривалих українських державницьких стратегій	110
Висновок до розділу	111
ВИСНОВКИ	114
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	115

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Важливе місце у функціонуванні Української ранньомодерної держави займали питання зовнішньополітичних відносин. Значною мірою вони визначали політичний статус Гетьманщини та впливали на її внутрішнє життя. Вже Богдан Хмельницький застосовував різні варіанти союзів із сусідніми державами, пріоритетним з яких став договір з Московським царством 1654 р. Ускладнення політичної ситуації в Україні в добу Руїни зумовили гетьманів до нових пошуків партнерства. Найбільш виразно у цій царині постає фігура Петра Дорошенка, який впродовж багатьох років намагався продовжити справу Богдана Хмельницького по об'єднанню українських земель в єдиній державі по обох берегах Дніпра. Обставини в яких перебувала Правобережна Україна позначилися на виборі союзника в особі султана Османської імперії. Висвітлення османського напрямку зовнішньої політики Петра Дорошенка дозволить глибше зрозуміти місце Гетьманщини в тогочасній системі міжнародних союзів.

Об'єкт дослідження: зовнішня політика Гетьманщини другої половини XVII ст. в умовах міжнародного протистояння Османської імперії, Речі Посполитої та Московського царства.

Предмет дослідження: османський напрямок зовнішньої політики гетьмана Петра Дорошенка 1665–1676 рр.

Мета дослідження: метою дослідження є висвітлення османського напрямку зовнішньої політики Петра Дорошенка та з'ясування його значення для політичного становища Правобережної Гетьманщини у другій половині XVII ст.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати історіографію та джерельну базу теми.
2. Охарактеризувати міжнародне становище Української козацької держави та Османської імперії в системі міжнародних відносин другої половини

XVII ст..

3. З'ясувати політичні, військові та дипломатичні передумови орієнтації Петра Дорошенка на Оттоманську Порту.

4. Дослідити процес формування українсько-османського союзу та основні етапи дипломатичних контактів між гетьманським урядом і Портою.

5. Визначити роль Османської імперії та Кримського ханату у військово-політичних планах Петра Дорошенка.

6. Оцінити наслідки османської орієнтації Петра Дорошенка для внутрішньої та зовнішньої політики Гетьманщини.

Хронологічні межі дослідження: основними хронологічними межами дослідження є 1665-1676 рр. період гетьманування Петра Дорошенка .

Територіальні межі дослідження: включають Східну і Центральну Європу (Гетьманщина і Річ Посполита), а також території Південно-Східної Європи (Кримське ханство та Османська імперія)

Методи дослідження: *аналітико-синтетичний* – для аналізу й систематизації історичних матеріалів і джерел; *проблемно-тематичний* – для виокремлення найважливіших питань, пов'язаних з зовнішньополітичною діяльністю Петра Дорошенка.; *евристичний* – для розгляду використаних у роботі джерел; *історико-порівняльний* щодо аналізу інших напрямків зовнішньої політики Дорошенка.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі османського напрямку зовнішньої політики Петра Дорошенка.

Практичне значення дослідження: практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в освітньому та науково-дослідному процесі, зокрема під час викладання курсів з історії України ранньомодерного періоду, історії міжнародних відносин та дипломатії. Матеріали роботи можуть слугувати основою для підготовки лекцій, семінарських занять, навчально-методичних посібників, а також для написання курсових, бакалаврських та інших магістерських робіт.

Структура роботи: робота складається зі вступу, п'яти розділів дев'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури із 34 найменування. Обсяг основного тексту магістерської роботи складає 117 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ТЕМИ

1.1. Огляд історіографії

Постать Петра Дорошенка побіжно висвітлювалася вже в позитивістській історіографії. Проте поза межами досліджень залишалася його зовнішньополітична діяльність. Однією з перших узагальнюючих біографій гетьмана попри певну описовість і обмежену джерельну базу стала праця Дмитра Дорошенка «Гетьман Петро Дорошенко. Огляд публічних життєвих історій та їхніх дій»¹.

В незалежній Україні вагомим внеском до історіографії про Петра Дорошенка є монографія Валерія Смоля та Валерія Степанкова «Петро Дорошенко. Політичний портрет» (2011)², у якій автори комплексно аналізують діяльність гетьмана в контексті внутрішньої та зовнішньої політики. Значення цієї роботи полягає у спробі відійти від однобічних оцінок постаті Дорошенка, характерних для попередньої історіографії, та представити його як прагматичного політика, що діяв в умовах складної міжнародної ситуації. Водночас акцент на політичній історії зумовив мінімум уваги до соціально-економічних аспектів тогочасного суспільства.

Важливе місце посідають дослідження Тараса Чухліба, зокрема статті та монографії, присвячені міжнародному становищу Українського гетьманату та зовнішній політиці Дорошенка. У працях «Гетьманування Петра Дорошенка:

---

¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд публічних життєвих історій та їхніх дій. Нью-Йорк, 1985. 712 С.

² Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ: Темпора, 2011. 631 с.

причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.)» (2007)³, «Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр.» (2003)⁴, «Відповідь Українського гетьманату на російсько- польські домовленості в Андрусові 1667 р.» (2008)⁵ та дисертаційному дослідженні «Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.): міжнародне становище, зовнішня політика, зміна сюзеренів» (2008)⁶ автор обґрунтовує концепцію багатовекторної політики гетьмана як вимушеної стратегії виживання держави між великими геополітичними центрами сили. Сильним боком цих праць є широке залучення джерельної бази та аналіз міжнародного контексту, однак в них обмежене розкриття реакції суспільства та близького оточення гетьмана.

Окремі аспекти діяльності гетьмана висвітлюються у статті Тетяни Григор'євої «Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання» (2017)⁷, де розглядається проблема прийняття османського протекторату. Авторка детально аналізує умови та процес визнання підданства, а також включає в свою працю інформацію щодо реакції козаків на турецько-український союз.

---

³ Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.) // *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 39-61.

⁴ Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. – К., Нью-Йорк: Ін-т історії України НАН України, 2003. 518 с.

⁵ Чухліб Т.В. Відповідь Українського гетьманату на російсько- польські домовленості в Андрусові 1667р // *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2003 р. Випуск 3. 193-206 С.

⁶ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.): міжнародне становище, зовнішня політика, зміна сюзеренів: Дис. ... д-ра іст. наук № 07.00.02. Ін-т історії України НАН України, Київ, 2008. 495 с.

⁷ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2017. Т. 270 : Праці Історично-філософської секції. С. 449-475.

Подібно, праця С. Швеця «Османсько-венеціанська війна 1645–69 рр. і початок українських визвольних змагань середини XVII ст.» (2016)⁸ розкриває ширший міжнародний контекст через призму османсько-венеціанської війни. Проте дана робота використовується з метою для з'ясування політичної діяльності самої Османської імперії, оскільки розуміння цього дає ширший огляд на причини турецько-українського союзу з боку Туреччини.

Серед науковців варто згадати дослідження Тараса Чухліба, зокрема статті та монографії, присвячені міжнародному становищу Українського гетьманату та зовнішній політиці Дорошенка. У працях «Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.)» (2007)⁹ автор ґрунтовно аналізує складні дипломатичні відносини Гетьманщини з сусідніми державами, «Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр.» (2003)¹⁰, «Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості в Андрусові 1667 р.» (2008)¹¹ та дисертаційному дослідженню «Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.): міжнародне становище, зовнішня політика, зміна сюзеренів» Серед спеціалізованих досліджень варто відзначити працю Миколи Крикуна «Корсунська козацька рада 1669 року»

---

⁸ Швец С. А. Османсько-венеціанська війна 1645–69 рр. і початок українських визвольних змагань середини XVII ст. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – 2016. – 143-145 С.

⁹ Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.) / Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 39-61.

¹⁰ Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. – К., Нью-Йорк: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 518 с.

¹¹ Чухліб Т.В. Відповідь Українського гетьманату на російсько- польські домовленості в Андрусові 1667р / Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2003 р. Випуск 3. 193-206 С.

(1999)¹², яка є важливою для розуміння внутрішньополітичних процесів та механізмів прийняття рішень у козацькій державі.

Доповнює картину дослідження Віктора Горобця, присвячене Правобережному повстанню 1664-1665 рр.¹³, що дозволяє простежити перехід подій, які призвели до відмову від булави фактичного попередника Петра Дорошенка, Павла Тетері, що вплинуло в майбутньому на обрання Степана Опари гетьманом та, як результат, зміну його на Дорошенка.

Праця «Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях» (2014)¹⁴ також допомагає зрозуміти кримський та османський чинник у політиці Дорошенка та його попередників і дає можливість зрозуміти, через який шлях пройшли кримськотатарські-українські відносини протягом декількох десятиліть.

Сильним боком цих праць є широке залучення джерельної бази та аналіз міжнародного контексту, однак в них обмежене розкриття реакції суспільства та близького оточення гетьмана.

Окремі аспекти діяльності гетьмана висвітлюються у статті Тетяни Григор'євої «Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання» (2017)¹⁵, де розглядається проблема прийняття османського протекторату. Авторка детально аналізує умови та процес визнання

---

¹² Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року. Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1999. Т. 238. С. 117–148.

¹³ Горобець В.М. Правобережне повстання 1664–1665. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pravoberezhne_povstannia_1664 (останній перегляд: 13.01.2026)

¹⁴ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с.

¹⁵ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання / Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 2017. - Т. 270 : Праці Історично-філософської секції. - С. 449-475.

підданства, а також включає в свою працю інформацію щодо реакції козаків на турецько-український союз. Особливу увагу дослідниця приділяє дипломатичним аспектам взаємин між Гетьманщиною та Османською імперією. У статті також підкреслюється неоднозначне ставлення українського суспільства до зовнішньополітичного курсу Петра Дорошенка. Подібно, праця С. А. Швеця (повне ім'я невідоме) «Османсько-венеціанська війна 1645–69 рр. і початок українських визвольних змагань середини XVII ст.» (2016)¹⁶ розкриває ширший міжнародний контекст через призму османсько-венеціанської війни. Проте дана робота використовується з метою для з'ясування політичної діяльності самої Османської імперії, оскільки розуміння цього дає ширший огляд на причини турецько-українського союзу з боку Туреччини.

Серед спеціалізованих досліджень варто відзначити працю Миколи Крикуна «Корсунська козацька рада 1669 року» (1999)¹⁷, яка є важливою для розуміння внутрішньополітичних процесів та механізмів прийняття рішень у козацькій державі.

Доповнює картину дослідження Віктора Горобця, присвячене Правобережному повстанню 1664-1665 рр.¹⁸, що дозволяє простежити перехід подій, які призвели до відмову від булави фактичного попередника Петра Дорошенка, Павла Тетері, що вплинуло в майбутньому на обрання Степана Опари гетьманом та, як результат, зміну його на Дорошенка. Класична історіографія представлена працею Дмитра Дорошенка «Гетьман Петро

---

¹⁶ Швец С. А. Османсько-венеціанська війна 1645–69 рр. і початок українських визвольних змагань середини XVII ст. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – 2016. – 143-145 С.

¹⁷ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року. Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1999. Т. 238. С. 117–148.

¹⁸Горобець В.М. ПРАВОБЕРЕЖНЕ ПОВСТАННЯ 1664–1665. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pravoberezhne_povstannia_1664 (останній перегляд: 13.01.2026)

Дорошенко. Огляд публічних життєвих історій та їхніх дій» (1985)¹⁹, яка, попри певну описовість і обмежену джерельну базу, має значення як одна з перших узагальнюючих біографій гетьмана. Автор намагався комплексно висвітлити політичну діяльність Петра Дорошенка та його роль у боротьбі за об'єднання українських земель. Праця Дмитра стала початковою основою для подальших досліджень доби Руїни та формування образу гетьмана в українській історичній науці.

Джерельну основу дослідження становлять також опубліковані документи, зокрема «Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России»²⁰ та «Документи Богдана Хмельницького»²¹, що дозволяють реконструювати політичні процеси доби.

Довідкові видання, зокрема багатотомна «Енциклопедія історії України», відіграють важливу роль у систематизації знань та уточненні фактологічної бази. В процесі дослідження інформація була використана з п'яти томів.²² Матеріали видання дали змогу уточнити хронологію подій, біографічні відомості

---

¹⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд публічних життєвих історій та їхніх дій. Нью-Йорк, 1985. 712 С.

²⁰ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России, - Т. VI. – Санкт-Петербург, 1869. – 50-51 С.

²¹ Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / Відп. ред. Ф. П. Шевченко; Упорядн. І. Крип'якевич. АН Української РСР. Інститут суспільних наук; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. – К.: Вид. АН УРСР, 1961. – 619-622 с.

²² Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. - 688 с.// Т. 5. Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. - 568 с.// Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.// Т. 10. Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. - 784 с.// Додатковий том. – Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2021. - 773 с.

політичної ситуації доби Руїни. Енциклопедія також стала джерелом для перевірки достовірності історичних фактів.

Праця «Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях» (2014)²³ також допомагає зрозуміти кримський та османський чинник у політиці Дорошенка та його попередників і дає можливість зрозуміти, через який шлях пройшли кримськотатарські-українські відносини протягом декількох десятиліть.

Робота «Українська Церква за час Руїни» (1657-1687)²⁴ митрополита Іларіона доповнює історіографію аналізом церковного життя в період Руїни та в цьому дослідженні виступає найвизначнішим джерелом інформації в аналізі ставлення православної церкви та подекуди мирного населення по відношенню до турецько-українського союзу і встановленні його наслідків.

У сучасній історіографії ключовими дискусійними питаннями залишаються оцінка політики Дорошенка, аналіз причин і наслідків змін її спрямованості та ступінь залежності від Османської імперії. Була сформована думка, за якою відбувається трактування його дій як раціональної геополітичної стратегії, проте в них присутня критична оцінка його діянь.

Недостатньо дослідженими залишаються питання соціальної підтримки політики Дорошенка серед різних верств населення, а також повсякденний вимір функціонування гетьманської влади на Правобережжі. Потребує подальшого вивчення і взаємодія між військово-політичними та церковними структурами в цей період.

Використання комплексу принципів, методів і теоретичних підходів дало змогу всебічно дослідити османський напрямок зовнішньої політики Петра Дорошенка. Важливу роль у дослідженні також відіграло використання

---

²³ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – 456 с.

²⁴ Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687). - Вінніпег, 1956. - С. 564

теоретичних понять і аналіз діяльності історичних постатей, що дозволило глибше розкрити особливості міжнародних відносин Гетьманщини з Османською імперією та Кримським ханством

1.2. Джерельна база

Використані джерела доцільно класифікувати відповідно до усталених принципів джерелознавства:

Законодавчі акти: До цієї групи належать міждержавні угоди та домовленості, які визначали політичне становище Українського гетьманату. Хоча безпосередні тексти таких актів у роботі представлені обмежено, їх аналіз здійснюється опосередковано через історичні праці. Найважливішу групу джерел становлять актові документи, зокрема збірник «Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России» (т. VI)²⁵, який містить універсали, листи, дипломатичні акти та інші документи другої половини XVII ст. Ці матеріали дають можливість реконструювати політичну діяльність Петра Дорошенка, а саме його відносини з Османською імперією, Річчю Посполитою та Московською державою.

Документи гетьманської канцелярії, представлені в опублікованому вигляді у збірці «Документи Богдана Хмельницького (1648-1657)»²⁶. Хоча вони стосуються попереднього періоду, їх використання є важливим для розуміння зв'язків Богдана Хмельницького з Кримським ханством. Проте безпосередніх матеріалів канцелярії самого Дорошенка у роботі використано недостатньо. Аналогічні матеріали містяться у збірнику документів «Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687)»²⁷.

---

²⁵ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России, Т. VI. Санкт-Петербург, 1869. 562 с.

²⁶ Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / Упоряд. І. Крип'якевич. Київ: Вид. АН УРСР, 1961. 622 с.

²⁷ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упоряд. І. Бутич. Київ-Львів, 2004. 1086 с.

Однак особисті джерела (листи, щоденники сучасників) у роботі представлені фрагментарно через їх обмежену збереженість і доступність. Водночас джерельна база дослідження дозволяє достатньо повно висвітлити політичну історію гетьманування Петра Дорошенка, особливо його зовнішньополітичну діяльність і дипломатичні відносини.

1.3. Методологія дослідження

В процесі дослідження було використано широкий спектр методів та принципів, які надали можливість якнайповніше розкрити суть османської орієнтації зовнішньої політики Петра Дорошенка. Перелік засобів складає: принципи історизму і об'єктивності, а також системний, історико-генетичний, історико-порівняльний та історико-хронологічний методи дослідження.

Принцип історизму дав змогу розглядати зовнішньополітичний курс Петра Дорошенка у конкретних історичних умовах доби Руїни, враховуючи політичну ситуацію в Гетьманщині, міждержавне суперництво Речі Посполитої, Московського царства та Османської імперії, внутрішні і зовнішні процеси українського державотворення. Завдяки цьому стало можливим простежити еволюцію османської орієнтації гетьмана та визначити причини її формування.

Принцип об'єктивності передбачав критичне опрацювання джерел і наукової літератури, зіставлення різних історіографічних підходів до оцінки політики Петра Дорошенка. Це дозволило уникнути односторонніх трактувань його союзу з Османською імперією, який у різні періоди української історії трактувати як прояв «зради Батьківщині» або, навпаки, як прагнення зберегти українську державність в умовах складної зовнішньополітичної ситуації.

Системний підхід застосовано з метою аналізу османського напрямку зовнішньої політики Петра Дорошенка як складової ширшої системи міжнародних відносин Центрально-Східної Європи XVII ст. У межах цього підходу політичні рішення гетьмана розглядаються у взаємозв'язку з

геополітичними інтересами Османської імперії, Кримського ханства, Московського царства та Речі Посполитої. Це дозволило визначити місце Українського гетьманату у міжнародній політиці регіону та з'ясувати особливості українсько-османських дипломатичних відносин.

Історико-генетичний метод дав змогу простежити процес становлення османської орієнтації Петра Дорошенка, дотримуючись хронологічної послідовності подій.

Історико-порівняльний метод використовувався для зіставлення політики Петра Дорошенка з діяльністю інших українських гетьманів другої половини XVII ст., а також для порівняння зовнішньополітичних стратегій держав регіону щодо Османської імперії. Це дозволило визначити особливості дипломатичної діяльності Дорошенка та її місце у розвитку української державницької традиції.

Історико-хронологічний метод дав можливість послідовно відтворити основні етапи формування та реалізації османського напрямку зовнішньої політики гетьмана – від початку його гетьманування до кінця його гетьманського терміну, з глибоким аналізом наслідків турецько-українського союзу.

Висновок до розділу

Отже історіографія питання є досить ґрунтовною і може бути використана при дослідженні зовнішньополітичної діяльності Петра Дорошенка. Водночас джерельна база дослідження дозволяє достатньо повно висвітлити дану проблематику. Цьому сприяє й застосований у роботі методологічний інструментарій.

Передусім слід зазначити, що у роботі практично не використовувалися безпосередньо архівні матеріали з фондосховищ, проте всі документи були написані на основі архівних матеріалів різних категорій. Використані джерела доцільно класифікувати відповідно до усталених принципів джерелознавства:

1) Законодавчі акти: До цієї групи належать міждержавні угоди та

домовленості, які визначали політичне становище Українського гетьманату. Хоча безпосередні тексти таких актів у роботі представлені обмежено, їх аналіз здійснюється опосередковано через наукові праці, зокрема дослідження Т. Чухліба «Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості в Андрусові 1667 р. »²⁸, що дозволяє зрозуміти правові засади міжнародного становища Гетьманщини. Інших документах увага законодавчим актам приділяється обмежено та/або непрямо.

2) Актові матеріали: Найважливішу групу джерел становлять актові документи, зокрема збірник «Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России» (т. VI)²⁹, який містить універсали, листи, дипломатичні акти та інші документи другої половини XVII ст. Ці матеріали дають можливість реконструювати політичну діяльність Петра Дорошенка, а саме його відносини з Османською імперією, Річчю Посполитою та Московською державою. Водночас ці джерела мають певну обмеженість, зумовлену їх вибірковістю та редакторською обробкою.

3) Правочинна (діловодна) документація: До цієї категорії належать документи гетьманської канцелярії, представлені в опублікованому вигляді у збірці «Документи Богдана Хмельницького (1648-1657)»³⁰. Хоча вони стосуються попереднього періоду, їх використання є важливим для розуміння зв'язків Богдана Хмельницького з Кримським ханством. Проте безпосередніх матеріалів канцелярії самого Дорошенка у роботі використано недостатньо.

---

²⁸ Чухліб Т.В. Відповідь Українського гетьманату на російсько- польські домовленості в Андрусові 1667р / Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2003 р. Випуск 3. 193-206 С.

²⁹ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России, - Т. VI. – Санкт-Петербург, 1869. – 50-51 С.

³⁰ Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / Відп. ред. Ф. П. Шевченко; Упорядн. І. Крип'якевич. АН Української РСР. Інститут суспільних наук; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. – К.: Вид. АН УРСР, 1961. – 619-622 с.

4) Статистичні матеріали: Ця група джерел у дослідженні практично не представлена, що пояснюється специфікою теми та обмеженою наявністю кількісних даних щодо соціально-економічного розвитку Правобережної України в досліджуваний період.

5) Картографічні матеріали: Картографічні джерела не були безпосередньо залучені до роботи, що певною мірою обмежує можливості просторового аналізу політичних і військових процесів.

6) Періодичні видання: Здебільшого використовуються сучасні наукові періодичні видання, зокрема «Український історичний журнал» та «Записки Наукового товариства імені Шевченка», у яких опубліковано статті Т. Чухліба, Т. Григор'євої, та М. Крикуна.³¹ Ці матеріали містять новітні інтерпретації подій і сприяють глибшому розумінню проблематики.

7) Документи особистого походження: До цієї категорії частково можна віднести наративні праці, зокрема дослідження Д. Дорошенка³², яке має риси історико-біографічного опису. Однак справжні особисті джерела (листи, щоденники сучасників) у роботі представлені фрагментарно через їх обмежену збереженість і доступність.

8) Археографічні збірники та довідкові видання: Значну частину джерельної бази становлять довідкові та узагальнюючі видання, насамперед

---

³¹ Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.) / Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 39-61.// Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання / Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 2017. - Т. 270 : Праці Історично-філософської секції. - С. 449-475.// Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року. Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1999. Т. 238. С. 117–148

³² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд публічних життєвих історій та їхніх дій. Нью-Йорк, 1985. 712 С.

багатотомна «Енциклопедія історії України»³³, яка містить систематизовану інформацію про події, персоналії та явища доби. До цієї групи належить також праця «Крим: шлях крізь віки»³⁴, що допомагає висвітлити роль Кримського ханства та Османської імперії у політиці Дорошенка.

Можемо зробити висновок, що джерельна база дослідження дозволяє достатньо повно висвітлити політичну історію гетьманування Петра Дорошенка, особливо його зовнішньополітичну діяльність і дипломатичні відносини. Водночас менш забезпеченими джерелами залишаються питання соціально-економічного розвитку, повсякденного життя населення та внутрішньої адміністративної практики. Це створює перспективи для подальших досліджень із ширшим залученням архівних матеріалів і нових типів джерел.

---

³³ Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. - 688 с.// Т. 5. Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. - 568 с.// Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.// Т. 10. Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. - 784 с.// Додатковий том. – Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2021. - 773 с.

³⁴ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. – 456 с.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОСМАНСЬКОГО НАПРЯМУ ПОЛІТИКИ ПЕТРА ДОРОШЕНКА

2.1. Розкол Гетьманщини та причини пошуку зовнішніх союзників

Смерть Богдана Хмельницького у 1657 р. призвела до конфліктів з-поміж козацької старшини через складність обрання наступного гетьмана та курсу держави. Як результат, на цьому пості спочатку був Іван Виговський в якості регента, оскільки син Хмельницького, Юрій Хмельницький, ще не досяг повноліття. Іван Виговський пробув гетьманом три роки – від 1657 до 1659 року. Зовнішній політиці гетьмана характерна спрямованість на підтримання взаємозв'язків с Польщею, про що свідчить один із договорів між Гетьманщиною та Річчю Посполитою – Гадяцький договір 1658 р., за яким мало утворитися Велике Князівство Руське(ВКР), яке б складалося з Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, тим самим виступаючи третім рівноправним членом федерації (перші два – Польське королівство та Велике князівство Литовське). Однак договір було скорочено, пункт про утворення ВКР було виключено, що призвело до масового обурення як і серед українського суспільства, оскільки у складі Польщі все ще залишалися Руське, Волинське, Белзьке і Подільське воєводства, а сам факт підписання договору з Польщею спричиняло підвищення ризику початку війни з Московією; так і серед польських керівників, які не могли змиритися з тим, що за цим договором

православні козаки матимуть однакові права з католицькою шляхтою, тим самим сприймаючи угоду негативно, зрештою відхиливши її.³⁵

У 1659 р. посаду гетьмана займає син Богдана Хмельницького, Юрій Хмельницький, після того, як Виговський зрікся булави. На початку напрямок політики Юрія був досить нестабільним: у 1659 р. приймаються Переяславські статті між Гетьманщиною та Московією, які значно обмежували козацьке самоврядування на користь других – заборонялося самостійне переобрання гетьману без дозволу царя, самостійно вступати у війни або надавати військову допомогу воюючим державам, а здійснення дипломатичних відносин також жорстко контролювалися; у 1660 р. затверджується Слободищенський трактат між Гетьманщиною та Річчю Посполитою, який також встановлював значні рамки як і внутрішньої, так і зовнішньої політичної діяльності гетьмана та козацької старшини відповідно на користь Речі Посполитої. Однак поки козацька рада схвалила умови Слободищенського трактату з подальшою реалізацією його положень, інша частина козацького населення, зокрема лівобережні полки, на чолі яких стояли Яким Сомко і Василь Золотаренко, залишилися на боці Москви, будучи під прямою загрозою московської помсти за зраду царя.³⁶

Сам факт відмінності поглядів на «правильний» напрям зовнішньої політики Гетьманщини є однією з причин подальшого розколу на Правобережжя та Лівобережжя, але не єдиною:

- Юрій Хмельницький не мав настільки ж сильного авторитету серед козаків, що і його батько, через що не всі вважали його рішення обов'язковими

---

³⁵ Степанков В.С. Виговський Іван Остапович // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 502-503 с.

³⁶ Мицик Ю.А. Хмельницький Юрій // Енциклопедія історії України: Т. 10. Т – Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. – 391-393 с.

для слідування та виконання;

- Конфлікти з-поміж старшини щодо зовнішньої політики держави та їх несправедлива політична діяльність, яка включала привласнення значної частини податків, призвели до напруження в українському суспільстві;

- Війни попередніх років, у тому числі Національно-визвольна війна 1648-1657 рр., призвели до розорення козаків та міщан, через що виникало багато випадків, коли козаки були змушені вдаватися до розбою. Це і нечесність системи сплати податків (про яке згадано вище) загострювали соціальне невдоволення козацькою старшиною.

Після розколу Гетьманщини у 1660 р., на території Правобережжя зберігалася влада Юрія Хмельницького та польський курс зовнішньої політики, аж поки Юрій не склав булаву у 1663 р., постригшись в ченці Трахтемирівського монастиря.

Після Юрія Хмельницького, з 1663 до 1665 року, на Правобережжі гетьманував Павло Тетеря. На початку свого строку, він намагався об'єднати гетьманські території обох берегів Дніпра, але згодом він відмовився від цього плану, почавши слідувати положенням Слободищенського трактату, тим самим приймаючи курс зовнішньої політики з орієнтиром на Польщу.

Причиною, за якої Павло Тетеря залишив булаву, стало повстання 1664-1665 рр., яке сталося незадовго до початку терміну Дорошенка. Повстання було спровоковане діями польської адміністрації, спрямованими на відновлення прав шляхти на володіння на території Правобережжя. Повстання охоплювало території Брацлавщини та Київщини, а кількість учасників зросла до 20 тисяч осіб. Подолати його тогочасному гетьману вдалося лише за підтримки татарських орд, витіснивши повстанців до Лисянки й Товговиці (сучасні села Новоархангельського району Кіровоградської області). Саме після цього повстання було страчено Івана Виговського, а також 1500 захоплених у полон повстанців, що призвело до спалаху нового наступу. Остаточне приборкання повстанців вдалося лише за прибуття на територію Правобережної Гетьманщини

коронних військ у розмірі від 22 тис. до 25 тис. людей та татарських орд у розмірі близько від 10 тис. до 15 тис. воїнів. Це повстання можна вважати своєрідним підґрунтям для остаточного затвердження поділу Гетьманщини за правління Петра Дорошенка, хоча воно завершилося перемогою для гетьмана.³⁷

Петро Дорошенко прийшов до влади у 1665 р., після того як гетьмана, який був назначений Павлом Тетерею в якості спадкоємця, Степана Опару, була заарештовано під час військової ради у Богуславі за страту ним мурзи³⁸ і 50 татар. Сам же Дорошенко займав на той час найвищу після гетьмана посаду - обозного Війська Запорозького.³⁹

Саме за часів Дорошенка між Московським царством та Річчю Посполитою було укладено Андрусівське сепаратне перемир'я, більш відоме як Андрусівський мир, у 1667 р. терміном на 13,5 роки, тим самим завершуючи війну між державами 1654-1667 років. За цим договором визначався остаточний поділ територій Гетьманщини між державами: Московській державі надходила Лівобережна Україна, Сіверщина, Смоленськ, а також Київ з околицями на два роки (у майбутньому – Київ по завершенню терміну двох років так і залишився у Московського царства); Польська держава, у свою чергу, отримувала території Правобережної України (без Києва – як вже згадано, він повністю належав Московії) та території сучасної Білорусії. Також за цим договором, при здійсненні татарськими військами набігів на України, Московська та Польська держави мали разом виступити проти кримського хана та Османської імперії, що викликало значне невдоволення турків.⁴⁰

---

³⁷ Горобець В.М. ПРАВОБЕРЕЖНЕ ПОВСТАННЯ 1664–1665

³⁸ Мурза - титул феодальної знаті в татар, а також феодал, що мав цей титул.

³⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... С. 50-52; Чухліб Т. Степан Опара... С. 61-62; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини ... С. 458-460; Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ: Темпора, 2011. С. 88-89.

⁴⁰ Чухліб Т.В. Андрусівський договір 1667 р. // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В... С. 87-88 .

Ця угода викликала незадоволення не лише в османів, а й в українців, що призвело до козацького повстання 1668 року на Лівобережній Гетьманщині на чолі з Іваном Брюховецьким. Це повстання можна вважати головною причиною та відправною точкою, за якої вже розділена Гетьманщина почала шукати собі нових союзників, що не відбувалося з часів смерті Богдана Хмельницького, оскільки тепер Московська та Польська держави стали для них повноцінними ворогами. І, наслідуючи Богдану Хмельницькому, було вирішено підтримувати Османський напрямок зовнішньої політики.

2.2. Міжнародне становище Османської імперії у другій половині XVII ст. (1650-1665)

Протягом багатьох років зовнішня політика Османської імперії була сфокусована на розширенні території держави. Очевидно, ця політика хоча і призвела до розширення її території, однак вона мала занадто велику кількість негативних наслідків – виснаження армії, слабка внутрішня ситуація в державі, складнощі в економіці тощо.

Саме через це в XVII ст. починається період так званої стагнації – період, коли основа воєнної стратегії Туреччині полягала не в завоюванні територій, а в їх обороні та, з приходом до влади Мехмеда IV у 1656 р., в спробах стабілізувати внутрішнє становище держави.⁴¹

Основа міжнародних відносин турецької держави переважно будувалась на середземноморському напрямку, чим пояснювалися її складні відносини з Венеційською республікою – між ними виникали постійні війни за ресурси і території. П'ята війна між цими державами, також відома як Критська війна, по праву є найвпливовішим періодом зі сфери зовнішньої політики другої половини

---

⁴¹ Чухліб Т.В. МЕГМЕД IV, Мегмед (Магомед, Мехмед) IV Авджи "Мисливець" // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2009. С. 570-571.

XVII ст., і, як то зрозуміло з назви, вона велась за право на володіння островом Крит (сучасна частина Греції). І хоча війна сама по собі закінчилась перемогою Туреччини, вона призвело до погіршення внутрішньої ситуації в державі та продовженню у майбутньому частих війн з Венецією. А з урахуванням того, що відразу після завершення воєнних дій проти Венеції Туреччина продовжила їх в бік Речі Посполитої у 1672 р., то це ще сильніше погіршувало як і внутрішню, так і зовнішню ситуацію турецької держави. До того ж турецько-польські відносини погіршувались через діяльність васалів Туреччини, зокрема Кримського ханства, що здійснювало часті напади на території Речі Посполитою та активно вело переговори з Петром Дорошенком, залучаючись до його армії у боротьбі проти польського режиму. Щодо Московського царства, то в цей період між ними зберігався нейтралітет, а прямі контакти між державами були мінімальними.⁴²

Можемо зробити висновок: як мінімум з двома державами, які оточували Османську імперію, були досить напружені відносини через війни та походи васалів на території ворогів султана.

2.3. Взаємини України з Кримським ханством у попередні десятиліття

Відносини між Кримським ханством та Гетьманською державою на початку козацької доби були поверхневі, при цьому маючи здебільшого негативний характер: на території, які заселялися козаками, татари часто здійснювали набіги. Причиною походів татарів історики вважають не ворожбу та пряму ненависть до населення території Дикого поля, а скоріше бажання наживитися на ресурсах місцевих жителів і на них самих: під час походів

---

⁴² Швець С. А. Османсько-венеціанська війна 1645–69 рр. і початок українських визвольних змагань середини XVII ст. // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2016. С. 143-145.

татарські війська грабували села та міста, руйнуючи їх по ходу справи, та забирали їх мешканців у ясир, тобто полон – на той час торгівля людьми вважалася однією з найприбутковіших справ.⁴³

Походи татар призводили до великої кількості негативних наслідків, які впливали на всі сфери життєдіяльності українців. Окрім вищезгаданих руйнувань інфраструктури та загарбання людей у полон з метою подальшого їх продажу, набіги татарів значно шкодили зовнішній торгівлі місцевих жителів: оскільки татари захопили побережжя Чорного моря з гирла Дунаю, Бугу, Дністра та Дніпра, українці ставали відірваними від окремих торговельних шляхів, зокрема морського шляху до Візантійської імперії та сухопутних шляхів до Середньої Азії, Персії, Індії та Китаю.

За інформацією історика Тараса Чухліба, перший договір між козаками та кримськими татарами була укладено в грудні в 1624 р., за часів Михайла Дорошенка, гетьмана Запорізької Січі та, за сумісництвом, дідуся Петра Дорошенка.⁴⁴ Кримський калга⁴⁵ Шагін Гірей підписав документ, яким скріплює дану ним присягу українському гетьману і всім козакам щодо дотримання своїх зобов'язань по відношенню до Гетьманщини та прохання відповідного виконання зобов'язань з боку козаків по відношенню до татарів: «Я, Шагін Гірей, кримський цар, даємо цей наш присяжний лист запорозьким козакам, насамперед пану гетьману, осавулам, отаманам і всьому Війську. Засвідчуємо цим нашим листом і присягами, що від мене і всіх наших людей не діятиметься жодної кривди і шкоди... І від них (козаків) вимагаємо того, аби так робилося... і на те даємо наш широкий присяжний лист Богу і Пророку...»⁴⁶. Після цього,

---

⁴³ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 126-127.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Калга - перша посадова особа після хана в ієрархії Кримського ханства.

⁴⁶ Цит. За: Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і ... С. 126.

гетьман та старшина підготувала лист з відповідними умовами, затвердивши його власною присягою.

Підписаний документ проявив свої наслідки на практиці вже через декілька років: так, весною 1628 р., Михайло Дорошенко надав військову допомогу татарам при облозі Бахчисараю ногайськими ордами Шагін Гереею, яка завершилася перемогою союзу татар та козаків. Як наслідок, «українські козаки були з великою гостинністю прийняті Шагін Гереем і ханом. Їм було дозволено поставити свій прапор із зображенням хреста на стіні ханського палацу...».⁴⁷

У квітні 1648 р. гетьманом стає Богдан Хмельницький, зовнішня політика якого ще з перших років діяльності орієнтувався на Османську імперію та Кримське Ханство, про що свідчить «Договір між Цісарем Турецьким і Військом Запорозьким з народом Руським відносно торгівлі на Чорному морі», підписаний у липні 1648 р.⁴⁸

Однак найголовнішим моментом у співпраці татарів та українців є закладений гетьманом Богданом Хмельницьким та кримським ханом Іслам-Гіреем III військовий союз 1648-1653 рр., за яким татари у середині березня 1648 р. привели близько 4 тис. татарських вершників, які згодом приймали активну участь у Національно-визвольній війні: 19 квітня татари блокували польські війська на Жовтих Водах, тим самим здобувши першу перемогу у війні; 16 травня татарські загони взяли участь у битві під Корсунем, в якій було розбито головні сили коронної армії Польщі.⁴⁹

У 1649 та 1651 роках чисельність татарської армії стає ще вищою: так, у травні 1649 р., на допомогу українцям було надіслано близько 20 тис. воїнів,

---

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 / Відп. ред. Ф. П. Шевченко; Упорядн. І. Крип'якевич. АН Української РСР. Інститут суспільних наук; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. К.: Вид. АН УРСР, 1961. 619 с.

⁴⁹ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і ... С. 130-132.

згодом було залучено ще татарів Буджацької та Білгородської орд, що підводила кількість татарських військ до 40-60 тис. осіб.

Однак наявність великої кількості татарських військ не призвела до перемоги ні в Зборівській битві 1649 р., ні в Берестецькій битві 1651 р. (армія татарів на момент цієї битви налічувала близько 30-40 тис. осіб). Також негативний результат мала Жванецька кампанія 1653 р., під час якої татарське керівництво виразило небажання повного звільнення Гетьманщини з-під влади Польщі. У 1654 між Гетьманщиною та Москвою був укладений договір, який повністю перекрив дорогу співпраці Кримської і Козацької держав, оскільки за цей час Кримське ханство перейшло на сторону Польщі.⁵⁰

Після смерті Богдана Хмельницького, новий гетьман Іван Виговський намагався відновити відносини з метою отримання нових союзників для приборкання повстання Мартина Пушкаря та Якоба Барабаша. Великою підтримки від Москви отримувала протигетьманська опозиція, тоді як сам новий гетьман та старшина – моральний тиск та обмеження політичної діяльності гетьманського уряду з боку та на користь Москви. Це призвело до пошуку нових союзників в лиці насамперед Речі Посполитої та Кримського ханства, які були тоді зв'язані союзною угодою. Як результат був укладений Гадяцький договір 1658 р., після якої від татарів послідувала військова допомога – до місця битви з протигетьманською опозицією прибуло кримське військо в числі 12-15 тис. осіб, які допомогли придушити повстання.

В другій половині жовтня 1658 р. на Лівобережжя вступає московська армія на чолі з белгородським князем Григорієм Григоровичем Ромодановським, що можна вважати початком Конотопської війни. Через ослаблення держави громадянським протистоянням, гетьманський уряд намагається знайти джерело військової допомоги, і ним стає саме Кримське ханство через дві причини: по-перше, Річ Посполита була не готова постачати занадто велику кількість

---

⁵⁰ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях ... С. 130-132.

військових ресурсів, так як пройшло замало часу аби точно довіритись Гетьманщині; по-друге, в 1658 почалася шведсько-данська війна 1658-1660 рр., в якій Річ Посполита приймала активну участь на боці Данії, через що військові ресурси держави були виснажені. Наприкінці травня 1659 р., за свідченнями історика Терентія Фролова, на боці українців виступає «кримських татар, і ногайців, Крізь віки 137 і білгородців, й азовців і темрюцьких черкес з 60 000, а турецького султана, де військових людей з ним небагато, лише яничар 240 чоловік, котрі живуть у Криму».⁵¹ Однак історики сучасності вважають, що дані числа є завищеними й схиляються до думки, що чисельність татарських військ складала від 30 тис. до 40 тис. осіб, що все ще є значною кількістю.⁵²

Влітку 1660 р. Кримське ханство встає на бік України, коли Річ Посполита спробувала повернути Гетьманщину під владу короля. У жовтні цього ж року під тиском татарського війська укладаються Чуднівська угода між Річчю Посполитою та гетьманським урядом, на чолі якого вже стояв Юрій Хмельницький, за яким українці знову повертаються під владу короля. Саме в цей період Кримське ханство починає проявляти свій намір поширити свою владу на Україну. На початку 1661 р., гетьман отримав лист, де кримськотатарський уряд, зокрема бей⁵³ Перекопської орди, Карач-Бей, радив гетьману служити лише кримському ханові, тим самим відкриваючи двері до нової динаміки відносин між державами. Вже 14 січня 1661 р. Юрій Хмельницький повідомляє у листі до короля Польщі, Яна II Казимира, що Гетьманщина встановила з Кримом «вічну приязнь»⁵⁴, яку «нікому не вдасться розірвати». У відповідь Ян II Казимир вислав до Стамбула посла з метою підірвати авторитет козацької старшини в очах своїх союзників, а в другій

---

⁵¹ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях ... С. 136-137.

⁵² Там само. С. 137.

⁵³ Бей - князь, правитель незалежного князівства

⁵⁴ Там само. С. 141.

половині січня під час спільної аудієнції послів Війська Запорозького та Кримського ханства в короля була оприлюднена приватна кореспонденція, яка освічувала таємні контакти гетьманського уряду с московським, що, за свідченнями тогочасних істориків, значно вразило послів Кримського ханства. Татарський посол виразив прохання отримати копії листів, звідки була отримана інформація, аби ознайомитись з нею самостійно та ознайомити хана, а за словами свідків, посол з невдоволенням говорив про те, що «... козакам ні в чому вірити не можна, що потрібно постинати всіх старшин, жодного не милуючи».^{55 56}

Наступна и остання, до приходу до влади Петра Дорошенка, спроба налагодити стосунки між Кримським ханством та Гетьманщиною, насамперед Правобережною, була в 1665 р., за гетьманування Степана Опари: в середині червня була вислана делегація українських дипломатів до Стамбулу, головним завданням якої було здобуття прихильності султану та його дозволу татарській орді посилати допомогу гетьману проти Москви. Султан, Мехмед IV, у свою чергу, пішов козакам назустріч і ближче до кінця липня вислав елітний яничарський підрозділ на чолі з мурзою Кан-Мегмедом, згодом долучилися загони татар і ногайців – кількість залучених людей сягала аж до 22 тис осіб.

У плани Степани Опари входило захоплення Канева з метою перетворення його на плацдарм та об'єднання у майбутньому розділену Гетьманщину. Але спочатку Опара вирішив заволодіти містечком Мотовилівка (сучасна Київська область), однак війська були вимушені відійти від мурів містечка через сильну оборонну. А вже 17 серпня 1665 року Степан Опара був ув'язнений татарами по прибутті до Богуслава на військове зібрання. На це ув'язнення існує декілька причин: по-перше, діяльність Опари не задовольняла кримського хана Мегмеда Геря IV – оскільки гетьман часто не прислухався до рішень хана та його представників; по-друге, кримський хан також був незадоволений тим, що

---

⁵⁵ Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях. 143.

⁵⁶ Там само. С. 140 -144.

Степан Опара звернувся до султана, а не до хана напряду; по-третє, татари перехопили листи гетьмана до брацлавського полковника В.Дрозденка, в яких другий виражав ідею спільного виступу не лише проти короля, але й проти самого хана.⁵⁷

Висновок до розділу

Розгляд історичних джерел, в яких йдеться про довгу і складну історію розколу Гетьманщини, надає змогу сформувати цілісну картину періоду української історії під назвою «Руїна», яка допомагає нам доцільно визначити роль Дорошенка та його зовнішньої політики в історії України та Гетьманщини.

Пов'язані з Османською імперією події, що відбулися протягом другої половини XVII ст., дають зрозуміти, що цей час був початком поступового занепаду держави. Процес все ще не є занадто помітним, проте все одно відчутним як для внутрішньої ситуації в через виснаження від постійних війн з метою експансії, так і для зовнішнього становища держави. Чим складніші були стосунки Оттоманської Порти з оточуючими країнами, тим більше ризиків виникало: погіршення зовнішньої торгівлі, наявність постійної загрози нападів з боку інших, ускладнення економічної ситуації держави, поступове зростання незадоволення народу владою тощо. Козацько-кримські відносини формувалися тривалий час. При цьому Кримське ханство значно впливало на політичну та економічну сфери козацької держави.

---

⁵⁷ Цит за: Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях. С. 145-147.

РОЗДІЛ 3

ПЕТРО ДОРОШЕНКО ЯК ДЕРЖАВНИЙ ДІЯЧ ТА ЗАСАДИ ЙОГО ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Внутрішньополітичні обставини, що сприяли орієнтації на Порту

Щоб сформувати повну картину внутрішнього становища Гетьманщини, умови якої призвели до орієнтації на Османську імперію, тобто повноцінну зміну курсу зовнішньої політики держави, треба розібрати те, якою була зовнішня політика до цього.

З обранням на гетьманську посаду Петро Дорошенко за рекомендацією кримського хана розпочав листування з польським королем Яном II Казимиром. В листах гетьман висловлював своє бажання отримати протекцію від польського короля, називаючи того «природним сюзереном українських гетьманів».⁵⁸ (Додаток А).

Цілеспрямованість курсу на польського лідера підтверджує лист Дорошенка до Полтавського полковника (ім'я якого в оригінальному письмі не згадується)⁵⁹, в якому Правобережний гетьман агітує другого до прийняття протекторату польської корони, відмовившись від московської. Окрім того, що лист є однією з історичних пам'яток про зовнішню політику Петра Дорошенка, він також свідчить про один із варіантів гетьмана щодо розв'язання проблеми розладу між Гетьманщинами: якщо б Гетьманські держави по обох сторонах

---

⁵⁸ Цит за : Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.) // *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 40.

⁵⁹ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России, Т. VI. С. 50-51.

Дніпра обрали спільний курс зовнішньої політики, то це б значно облегшило і можливо забезпечило б прямий процес їх об'єднання.⁶⁰

Іншою пам'яткою, яка свідчила про намір Дорошенка об'єднати козацькі території у єдину державу, є лист до польського короля Яна II Казимира, надісланий у улітку 1666 р під час військової кампанії, яку гетьман проводив разом з кримським військом, в результаті якої до території Правобережної Гетьманщини були поєднані деякі містечка Лівобережної, зокрема Переяславського та Полтавського полків. У листі він оповідає про події та досягнення кампанії, а також зазначає її головну мету – «схилити Задніпров'я до вірного підданства його королівському маєстатові»⁶¹.

В той же час, що і кампанія, між Польською та Московською державами проходять мирні переговори, що призвело до призупинення бойових дій через невизначеність цілей кампанії – Дорошенко не хотів впадати в немилість короля, якщо б він продовжив просуватись глибше на Лівобережжя. Гетьман надсилав декілька листів королю, а також Яну III Собеському (на момент літа 1666 займає посаду маршалка великого коронного, з 1674 - король Речі Посполитої) та Яну Стахурському (комендант Білої Церкви), з питаннями про свої наступні дії, оскільки гетьманові не хотілось впадати в немилість свого сюзерена. Відповіді Дорошенко не отримав не від короля, не від його підопічних, що значно обурило гетьмана. До того ж Дорошенко залишався без відомостей о процесі переговорів між державами, що б викликало незадоволення гетьмана по відношенню до польського короля.

Згадуючи про саму кампанію, слід зазначити, що ставлення короля Речі Посполитої ще з самого початку до неї було однозначно негативним. Причиною був ризик ще більше підірвати відносини між Польською та Московською

---

⁶⁰ Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю... С. 41.

⁶¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. С. 90.

державами через дану військову кампанію – як було згадано вище, в цей період тривали між державами мирні переговори. Напад васалу на території потенційного союзника могло б призвести до негативним наслідків для обох сторін. Як наслідок, в кінці 1666 р. на Правобережжя було введено коронне військо з метою приборкання амбіцій Дорошенка і контролю над його діями й самим Правобережжям. Пізніше король видасть наказ про виведення правобережних військ з територій Лівобережжя, що ще сильніше обурило Дорошенка.⁶²

Після цього Дорошенко починає пошук нових способів об'єднання обидві козацькі держави у єдину. У цьому ж році гетьманський уряд відсилає своїх послів на вальний сейм Речі Посполитою з листом пропозицій гетьмана та козацької старшини. У ньому автор просить скасувати Берестейську церковну унію, оскільки переслідування православних все ще залишалась великою проблемою; висловлює прохання надати право на вільний вибір митрополита представниками усього православ'я на території польської держави; і найголовніше – Дорошенко просить відновити на території Правобережжя умови Зборівського договору 1649 р., тобто надавалася автономія трьом воєводствам (Київському, Чернігівському та Брацлавському), польському війську заборонялося перебування на території Гетьманщини і повнота влади на Правобережжі належала гетьману.⁶³

Однак запропоновані умови так і не були виконані: король спочатку скоротив їх перелік, а потім і зовсім відмовився від них, посилаючись на те, що Дорошенко отримав титул гетьмана не завдяки польській короні, тому нічого йому він забезпечувати і не повинен. До того ж, король був обурений фактом, що

---

⁶² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... С. 92.

⁶³ Струкевич О.К. Зборівський договір 1649 р. // Енциклопедія історії України: Додатковий том. – Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2021. С. 253.

Дорошенко підтримував зв'язок із Кримським ханством без згоди на те короля, що гетьман намагався виправдати тим, що його взаємовідносини з кримськотатарським керівництвом можуть бути корисними самому королю.

Умови Андрусівського договору Дорошенко дізнався лише після його підписання, на що він виразив своє незадоволення того, що йому не повідомили ані про хід переговорів, ані про його результати. На це король Речі Посполитої не виявив ніякого жалю за свої дії, а натомість 13 серпня 1666 р. наказує польському війську вирушити до Гетьманської держави з метою встановлення свого контролю над територіями Правобережжя.⁶⁴ (Додаток Б).

Сам факт зневажливого відношення до гетьману та його бажань, а також відновлення зносин із Московської державою значно зіпсував відношення Дорошенка до польської корони. А ситуація з вищезгаданим договором фактично може вважатися своєрідним поштовхом Дорошенку до пошуку нових союзників, які б могли надати допомогу у різних сферах, найголовніше – у військовій, з метою об'єднання обох берегів Дніпра. І, оскільки Дорошенко вже підтримував зв'язки з Кримським ханством ще з самого початку свого терміну в якості гетьману, він вирішив продовжити покладатися на них.⁶⁵

Хоча не можна казати, що дана ситуація є єдиною причиною зміну курсу зовнішньої політики Дорошенка, однак саме з неї випливають інші причини. По-перше, курс змінився саме на турецьку державу через відсутність альтернатив: дві найближчі і найсильніші (як і з точки зору політичного впливу, так і з військового) держави, Річ Посполита та Московська держава, об'єдналися і стали опонентами Гетьманщини. На момент 1666 Гетьманщину оточували Річ Посполита та Московія (між якими, як було вище згадано, велися мирні переговори), а також декілька держав-васалів Османської імперії – Кримське

---

⁶⁴ Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю. С. 42 .

⁶⁵ Там само.

ханство, Молдавське князівство та Трансильванське князівство. Так як Дорошенко вже підтримував зв'язки з кримськими татарами, потреби у встановленні відносин з іншими османськими васалами не було, оскільки логічніше звернутися по допомогу прямо до султана.

По-друге, відносини з Туреччиною у цьому сценарії були вигідними через те, що якщо Дорошенко вирішить виступити проти альянсу між річчю Посполитою та Московською імперією, то допомога все ще могутньої Османської імперії у битвах буде йти на користь Гетьманщині.

По-третє, і самій Османській імперії підтримувати стосунки з Гетьманщиною стратегічно вигідно: Андрусівський мир – це фактично військове об'єднання проти Туреччини, тому у випадку війни турецьке військо матиме союзника, який теж не задоволений політикою країн - підписанток договору.

3.2. Політична програма та стратегічні пріоритети Дорошенка

Підписання Андрусівського миру – це відправна точка, від якої курс зовнішньої політики кардинально змінюється. Дорошенко на укладений мир відреагував відразу після оприлюднення умов договору: у лютому 1667 р., Дорошенко відсилає своїх дипломатів до Кримського ханства з пропозицією укласти офіційний українсько-кримський союз для реалізації спільних військових та економічних цілей.⁶⁶

Потрібно також зазначити окремий елемент переговорів, з якого випливає політична причина яку було під час переговорів запропоновано козацькою делегацією: оскільки договір між Польщею та Москвою був не так давно, то можна спробувати погіршити їх стосунки, поки не стало пізно. А так як ні Османська імперія, ні Кримське ханство не були незадоволеними договором між Речі Посполитої та Московської імперії та його умовами, то це робить їх

---

⁶⁶ Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю ... С. 42.

ідеальними кандидата на роль союзників для Дорошенка у цьому плані. Однак, аби це реалізувати, вони мають відновити свої стосунки з Москвою, які були негативними через часті воєнні конфлікти та набіги татарів на московські території⁶⁷.

Однак Кримське ханство не могло самостійно приймати настільки великі рішення через свій статус васала, тому Дорошенко перенаправляє своїх послів до Османського міста Андріанополь (сучасне турецьке місто Едірне). На початку липня 1667 р. посольство Гетьманщини було прийнято султаном. Під час переговорів, за свідчення тогочасних турецьких істориків, українські послы від імені гетьману заявили про підданство султану та виявили готовність надати Османській імперії військо розміром у близько 50000 осіб для використання його на потреби султана. Також, за свідченнями тих самих турецьких істориків та перебуваючого в Андріанополі польського дипломата Єроніма Радзейовського, козацькі послы виражали яскраві антипольські ідеї і спростовували свій союз з поляками, посилаючись на те, «що Україна так далека від підданства Польщі, як далеке небо від землі»⁶⁸, що призвело до неодноразових прохань султану посла Речі Посполитої відмовити козакам в аудієнціях.⁶⁹

Подібне ставлення султана до Польщі сильно засмутило дипломата, від чого він тяжко занедужав і помер 8 серпня 1667 р. Після нього на місце посла став секретар Радзівєвського, Францишко Висоцький.⁷⁰ Через деякий час після набуття свого статусу посла, Висоцький отримав від султана аудієнцію, під час якої були оголошені нові умови, яким тепер польський король мав слідувати. Висоцький коротко відмітив зміст закріплених положень, лист з якими датується 21 липня 1667 р.:

---

⁶⁷ Там само. С. 43 .

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... С. 115.

⁷⁰ Там само. С. 116.

1) «Якщо король заборонить козакам єднатись з тими козаками, що під Москвою, і нападати на турецькі і татарські землі, тоді й султан заборонить татарам нападати на польські володіння»;

2) «Нехай Польща виплачує ханові упоминки, а він за те буде приходити їй на поміч з військом»;

3) «Король не буде помагати жадній християнській державі, з якою султан мав би війну»;

4) «Султан обіцяє повернути бранців, а тих, що вже запродані в неволю, дозволяє викупити за гроші, які за них заплачено».

У цей же день Висоцький вирушив назад до Польщі, аби розповісти про укладений козацько-турецький союз, його положення та про антипольські настрої козаків. Окрім цього, із собою він привіз лист султана польському королю, в якому той сповіщав про прийнятий козаками протекторат, через що польський король не мав права надокучати гетьманській державі.⁷¹

Султан був задоволений антипольським настроєм козаків та їх бажанням боротися проти них, а також перспективою отримати можливість отримати владу на території Гетьманщини, тому після переговорів він надіслав Дорошенкові інсігнії⁷², а також вислав до Правобережної Гетьманщини агу⁷³, який буде надавати допомогу Дорошенкові у досягненні своїх цілей.

---

⁷¹ Там само. С. 116-117.

⁷² Інсігнія — це розпізнавальний знак або символ, який показує належність, ранг, статус чи владу. Може мати форму нашивки, корони, скіпетра, медалі, мантиї тощо

⁷³ Ага (Ağa) — традиційний турецький титул, що означає впливового землевласника або главу громади, який мав владу, багатство й соціальний авторитет.

Історично це була неофіційна, але дуже сильна позиція в османському суспільстві.

3.3. Дипломатичні стосунки Гетьманщини з Османською імперією до 1668 р.

Хоча більшість зв'язків Гетьманської держави з турецькою здійснювались через Кримське ханство, і здебільшого вони були негативного характеру через напади татар на козаків і навпаки, тим не менш вони здійснювались ще здавна.

Перша згадка про спробу побудувати відносини між Гетьманщиною та Османською Імперією датується 1553 роком. Руський князь Дмитро Вишневецький (який у майбутньому стане відомий як засновник першої Січі на острові Мала Хортиця), намагаючись припинити постійні напади кримськотатарських військ на Черкаси, які тоді були столицею козацької України, приїздив до Стамбулу з метою налагодити стосунки з султаном Сулемайном I Пишним. За інформацією деяких істориків, зокрема і Михайла Грушевського, інша причина приїзду Вишневецького до Османської імперії полягає в тому, що в князя «була ідея союзу на два фронти: опиратися на Литовсько-Польську державу і підтримувати добрі відносини з Туреччиною, держачи в руках Крим»⁷⁴. І хоча ця теорія не має прямих задокументованих доказів, історики сучасності вважають її цілком логічною: якщо князь буде підтримувати зв'язки і з Річчю Посполитою, і з Османською імперією, то козацька держава зможе уникнути і нападів від поляків, і набігів кримських татар. Однак дана гіпотеза спростовується тим, що відразу після повернення до Речі Посполитої з аудієнції з султаном, Вишневецьким відправився до польського короля та запросив у нього охоронний універсал, а згодом провів не одну військову кампанію проти турецької держави.⁷⁵

---

⁷⁴ Цит за: Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.): міжнародне становище, зовнішня політика, зміна сюзеренів: Дис. ... д-ра іст. наук № 07.00.02. Ін-т історії України НАН України, Київ, 2008. – 68 С.

⁷⁵ Там само

Інша спроба відбулась у 1621 році, при якій султан Осман II сам зв'язався з гетьманом Яковом Бородавкою-Неродою напередодні Хотинської битви. Її метою була побудова відносин на базі взаємодопомоги козаків і турків: козацьке військо виступало би на боку Османської держави проти Речі Посполитої у грядущій війні, тоді як Османська держава забезпечила б утворення повноцінної козацької держави, столицею якої був би Київ або Кам'янець-Подільський. І хоча гетьман так і не погодився на умови султана, тим самим залишаючись на боці Польської держави на час війни, ця спроба встановити козацько-турецькі відносини стала одним із факторів, які сприяли позбавленню гетьмана булави на користь його політичного опонента Петра Сагайдачного.^{76 77}

Однак офіційний початок та найактивніший їх прояв (до приходу Дорошенка) козацько-турецьких відносин відбувся вже за Богдана Хмельницького. Відомо, що восени 1647 була відправлена козацька делегація дипломатів до Бахчисарая і Стамбула з метою отримати їх допомогу у військовій сфері у майбутній війні українців проти Речі Посполитої. Як результат, у березні 1648 р. був укладений українсько-татарський договір, за яким відносини між державами здійснювались за принципом взаємодопомоги. Іншою ж умовою договору була військова поміч козаків султану у Кандійській війні проти Венеції.⁷⁸

Наступний етап взаємовідносин Османської держави та Гетьманщиною розпочався вже після смерті короля Речі Посполитої, Владислава IV, в кінці травня 1648 р.. Відразу після смерті польського короля, Богдан Хмельницький відправляє послів до Стамбулу з метою пошуку протекції від султана. Питання боротьби з полякам було все ще гострим, тому султану було передано прохання

---

⁷⁶ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 79 С.

⁷⁷ Сас П.М. Бородавка Яків // Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В... С. 350-351.

⁷⁸ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 80 С.

гетьмана «прийняти його (тобто Б.Хмельницького) під свою оборону і надати допомогу проти поляків»⁷⁹. І хоча невідомо, чи був справді укладений союз, в обмін на протекторат, Османська імперія запросила в Гетьманщини виплачування султану данину як інші васали турецької держави, надання за необхідності військової допомоги та робочу силу для праці на османських землях, а також було запрошено передати під пряме регулювання місто Кам'янець-Подільський. Однак цей союз (або навіть спроба його укладення) відіграє важливу роль у формуванні зовнішньої політики тогочасної Гетьманщини та його напрямку: у наступному році Богдан Хмельницький розвиває зовнішню політику Гетьманської держави, організовуючи переговори на ведучи листування з Османською імперією та її васалами.⁸⁰

Повторного розквіту козацько-турецькі відносини набули у 1650 році, після того, як Гетьманщина не отримала військової підтримки від Московської імперії для боротьби проти Речі Посполитої. Богдан Хмельницький звернувся до яничарського воєначальника Бекташ-аги, який служив у Стамбулі, аби той допоміг гетьманові відновити відносини з султаном. У відповідь же султан відіслав до Чигирини через посла лист з умовами, на які гетьман мав погодитись для отримання протекторату:

- 1) «Проти кожного неприятеля стояти»;⁸¹
- 2) «У держави Вашої цесарської милості не вдиратися»;⁸²
- 3) «У згоді перебувати з татарами... на віки в приятельстві ходити»;⁸³

---

⁷⁹ Цит. За: Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 81 С.

⁸⁰ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 81-82 С.

⁸¹ Цит за: Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 83 С.

⁸² Цит за: Там само

⁸³ Цит за: Там само

4) «Військові справи чинити»⁸⁴ лише з відома султана і кримського хана.

Віддавши гетьману листа, Османський посол поїхав назад до Стамбулу в компанії вже козацьких дипломатів. Українська делегація провела в Османській імперії майже весь вересень, займаючись підготовкою головних пунктів для майбутнього підданства Гетьманщини Османській імперії. А вже грудні турецький посол приїхав знов до Чигирину з метою повідомити гетьмана пропозиції султана щодо кінцевого договору. За інформацією дослідження Михайла Грушевського, переговори завершилися у березні 1651 р. «формальним признанням України васальною державою Оттоманської імперії»⁸⁵. Інша річ, яку зауважив історик, являє собою факт того, Гетьманщина не сплачувала данину, як це робили інші васали турецької держави.

Однак на практиці відносини між державами виявилися набагато складнішими та вже із самого початку мали проблеми. Вже після укладення договору, цієї ж весни, Богдану Хмельницькому було запропоновано передати Османській імперії місто Кам'янець-Подільський в обмін на військову допомогу для майбутніх війн, на що турецька держава отримала відмову. Пізніше, у червні цього ж року, кримський хан не надав військову допомогу козакам у битві під Берестечком, на що гетьман відправив листа до прямо до султана з проханням про допомогу. Султан, у свою чергу, наказав кримському хану все таки допомогти козакам, однак це було здійснено лише за умови зміни положень договору Гетьманської та Турецької держав – у ньому мало з'явитися нове положення про обов'язкову плату данини гетьманом султану та надання туркам війська для битви з Венецією.⁸⁶

---

⁸⁴ Цит за: Там само

⁸⁵ Цит за: Там само

⁸⁶ Цит за: Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 85 С.

Подібні ускладнені відносини, а також поразка у битві під Берестечком, призвели до того, що Богдан Хмельницький вирішив укласти новий договір про підданство Гетьманщини Речі Посполитій, що викликало негативну реакцію Османської імперії. Після укладення Білоцерківського договору у 1651 р., гетьман відправив султанові листа, в якому він пояснював свої дії: причиною укладення договору з Польщею було запізнений приєднання татарських військ до битви під Берестечком.⁸⁷

У 1652 р. Богдана Хмельницького було змушено обирати між польською і турецькою протекцією, а через деякий час король Польщі надав рекомендацію вступити з Османської імперією у битву, на що гетьман відмовився. Така поведінка польського короля призвела до того, що відносини між Гетьманщиною та Османською імперією знову почали розвиватися, а також до спроб гетьманської держави встановити стосунки з московською державою. Про відновлення стосунків гетьманщини і Османської імперії свідчить приїзд козацького посольства до Стамбулу з проханнями офіційно затвердити підданство Гетьманщини, на що до Чигирин було надіслано відповідну делегацію турецьких послів зі списком умов, які гетьману потрібно виконати для отримання грамоти про затвердження васалітету:

- 1) Передача Османській імперії міста Кам'янець-Подільський;
- 2) Щорічна сплата данини у розмірі 10 тисяч золотих та 10 тисяч волів та овець;
- 3) За необхідності надавати султанові військову допомогу.⁸⁸

Богдану Хмельницькому потрібно було викликати Козацьку Раду, аби та узаконила цей та попередній договори для офіційного прийняття підданства,

---

⁸⁷ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 86 С.

⁸⁸ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 87-88 С.

однак на ній було відмовлено в легітимізації їх обох. Головна причина цього полягала в тому, що на думку козаків умови Османської імперії були занадто вимогливими та відсутність гарантії того, що Османська держава буде підтримувати Гетьманську. Їх тривоги пізніше підтверджуються підписання у грудні 1653 р. між Кримським ханством та Річчю Посполитою, у якому автономія Гетьманщини не визнавалась, що являло собою ризиком потенційного нападу кримськотатарських військ на козацькі території. Через це Богдан Хмельницький починає розвивати стосунки з нового союзника у боротьбі з Польщею – Московською імперією.⁸⁹

У 1654 р. була організована козацька рада у місті Переяслав (сучасна Київська область), у результаті якою Гетьманщина зобов'язувалась “служити прямо і вірно у всіх справах і повеліннях царських”⁹⁰, тобто приймала підданство Московській державі. Однак, незважаючи на зверхність царя над гетьманом, Богдан Хмельницький все ще зберігає відносини з Османською імперією, про що свідчать часті посольства козаків до турків і навпаки. Під час одного з таких посольств, яке було організовано у березні 1655 р. у Чигирині, обговорювалось питання укладеного у 1653 р. договору між Польщею і Кримським ханством. Як результат, у листопаді 1655 р. за наказом султана татари мали припинити напади на території козацької держави. Це свідчить про прагнення Богдана Хмельницького використати дипломатичні зв'язки з Османською імперією для збереження безпеки українських земель та зміцнення міжнародного становища Гетьманщини.⁹¹

---

⁸⁹ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 88-90 С.

⁹⁰ Цит. За: Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 90 С.

⁹¹ Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.)... – 90-92 С.

Політика гетьманів, які правили після смерті Богдана Хмельницького, здебільшого мала направленість на Кримське ханство, на васала Османської імперії. Зі всіх гетьманів, які правили до приходу Петра Дорошенка, лише Степан Опара прямо звертався до султана, що призвело до невдоволення Степан Опара прямо звертався до султана, що призвело до невдоволення Кримського ханства.⁹²

Прямі відносини самого Петра Дорошенка та Османської імперії почали формуватися відразу після набуття тим статусу гетьмана. У квітні 1666 р. до Петра Дорошенка надходить лист від візира Кьопрюлю-заде Фазила Агмед-паші, в якому той повідомляє про нового кримського хана та передає указ султана про підтримку ладним відносин гетьмана з ханом.⁹³

Висновок до розділу

«Петро Дорошенко як державний діяч та засади його зовнішньої політики»

Розглядаючи матеріали, в яких написано про ті моменти із внутрішньої та зовнішньої політики гетьмана Петра Дорошенка, які стануть причинами та приводами до зміни курсу зовнішньої діяльності Гетьманщини, можна прослідити через яку метаморфозу проходить гетьман: на початку свого правління, Петро Дорошенко, хоча все ще підтримував зв'язки з Кримським ханством, залишався відданим польському королю, навіть не дивлячись на те, що з ним неодноразово поступають нечесно та несправедливо. Однак ні в кого не буде сил терпіти подібне відношення, особливо якщо під загрозою знаходяться тисячі життів простих людей.

⁹² Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях... — 145-147 С.

⁹³ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання / Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 2017. - Т. 270 : Праці Історично-філософської секції. - 451 С.

При аналізі політичної програми, яка була сформована на переговорах козацької делегації послів та султану та яка була занотована польськими дипломатами, можна відзначити, що султан хоча був задоволений антипольським настроєм козаків, він все одно розглядав можливість співпраці з Польщею як потенційний варіант дій. Однак, аби зберегти відносини і з козаками, які були йому вигідні у досягненні цілей різного характеру, зокрема військового, він вводить у договір умови, які будуть задовольняти Гетьманщину та заявляє королю про прийнятті козаками протекторату.

Досліджуючи історичні джерела, які розглядають питання дипломатичних зв'язків Османської імперії та Гетьманщини, можна дійти до висновку, що турецька держава хотіла мати більшу владу над гетьманом, ніж то було дозволено умовами підписаних між ними договорів, що й стало причиною напруги у стосунках між державами та призвело до того, що наступна спроба налагодити відносини була здійснена лише через десятиліття від смерті Богдана Хмельницького за часів Петра Дорошенка, коли тому не залишалось більше ніяких інших варіантів.

РОЗДІЛ 4

ОСМАНСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПЕТРА ДОРОШЕНКА

4.1. Мотиви й цілі зближення з Османською імперією

Слушно буде зробити припущення, що Петро Дорошенко за рахунок встановлення стосунків з Османською імперією намагався досягти тих же самих цілей, які він хотів реалізувати ще будучи у підданстві польському королю, оскільки не має розумних причин на те, щоб він відмовлявся від своїх початкових ідей. Однак що собою являються ці самі «початкові ідеї», які він намагався здійснити за допомогою Польщі?

Найточніше бажання гетьмана та всього українського суспільства відображені в Інструкції, представленій під час варшавського сейму 1666 р. Написана вона, як це зрозуміло, ще до укладення Андрусівського договору. Сама Інструкція була розроблена під час генеральної ради в Лисянці (сучасна Черкаська область), яка відбулась на початку березня 1666 р.⁹⁴ Важливо відразу відмітити, що якщо король не погодиться на висунуті умови, то гетьман почне «шукати іншого государя»⁹⁵. Робимо висновок: оскільки згодом починаються переговори Польщі та Московського царства, то цар виключається з можливих варіантів. Тому гетьман і почав переговори с Кримським ханством щодо військового союзу, згодом починаючи відносини з Османською імперією. На початку документу йдеться про захист прав та інтересів православних священників, які утискаються з боку католицьких священників та самої Польщі

---

⁹⁴ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадськ. Інститут рукопису. - Спр. № 15418. - Арк. 7-8; Окиншевич А. Центральні установи України Гетьманщини XVII-XVIII ст.: Рада старшини. - К., 1930. - Ч. II. - С. 291; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року ... - С. 312. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 99 С.

⁹⁵ Цит за: Там само

через укладену у 1596 р. Берестейську унію. Насамперед висувається прохання о ліквідації унії, а якщо це буде занадто для польського уряду, то тоді обмежитись забезпеченням невторчання уніатів у справи православних священників. Також порушувалось питання про вільне обрання православного митрополита та надання йому права на засідання у польському сеймі без будь-яких утисків через релігію.⁹⁶

В Інструкції розглядалось і територіальне питання Гетьманщини, а саме її правовий статус. Край важливим питанням було визнання автономії Правобережжя, в документі просили визнати її в межах Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводствах.⁹⁷

Піднімалось питання прав самих козаків. Посли, які мали привезти Інструкцію на сейм, мали винести прохання, щоб козакам надали право проживати у маєтках шляхти та духовних осіб без будь-якого гніту та дискримінації – так, представники Правобережного козацтва мали право лише на проживання в королівських територіях. Також висувалась заборона здійснювати суд над козаками за польським правом – можна було лише за козацьким.⁹⁸

Ще одною задачею послів було здобути підтвердження легітимності влади Петра Дорошенка на Правобережжі – як раніше зазначалось, польський король не хотів визнавати Дорошенка гетьманом через зв'язки з татарами. Аргументом

---

⁹⁶ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. VI. - С. 321; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. 402. - Арк. 620//Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 100 С.

⁹⁷ Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. 402. - Арк. 621; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року ... - С. 322.//Там само

⁹⁸ Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. 402. - Арк. 621-624,627; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року ... - С. 322-325. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 101 С.

на користь Дорошенка було те, що «з огляду на те, що головою, доброю управою, пильним старанням і щоденною працею пана Петра Дорошенка, вибраного тепер однодушно і вільними голосами на гетьмана, ми всі, обивателі українського цього боку Дніпра, прийшли по часах незгоди до своєї згоди та єдності і за його ж старанням і невсипущою працею прийшли до добровільного відновлення нашого вірного підданства королеві й до щирого виявлення його перед усім світом»⁹⁹.

Через набіги татарів та частих приїздів польських жовнірів на Правобережжя, її спустошеність були досить масштабними, а сам народ покидав її з наміром найти краще місце. Тому за Інструкцією передбачалось попросити короля хоча на рік звільнити українські міста хоча б від польських військових та від утримання їх за власні кошти.¹⁰⁰

В контексті питання Османської імперії, це фрагмент реалізовувався би іншим чином: за рахунок стосунків з турецькою державою, гетьман хотів забезпечити звільнення своїх територій від польських військових, що перебували на ній, будь то шляхом переговорів держав або військового походу проти них за участі турків.

В Інструкції прописано прохання королю, аби він надіслав листи Лівобережним та Запорізьким козакам, де було б засвідчено милість короля до них, що сприяло б схиленню козаків королю та згодом об'єднанню всіх українських територій в межах однієї держави.¹⁰¹

Також висувається прохання королю видати наказ, за яким козакам, які проживають на території Брацлавського воєводства, забезпечили всі їх права на

---

⁹⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 73 С.

¹⁰⁰ Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. 402. - Арк. 628-632; Крикун М. Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року ... - С. 325-327 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 101-102 С.

¹⁰¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 73 С.

майно, худобу, здоров'я та життя, оскільки вони зазнають поганого відношення з боку поляків.¹⁰²

Варшавський сейм почав свою роботу 17 березня 1666 р., однак під час неї питання, виставленні в Інструкції не розглядалися. 4 травня сейм був скасований через жорсткі конфлікти піж королем та опозиційною партією. Проте, вже після закриття сейму, король таки розглянув українським документ. Після ознайомлення з ним він сказав, що держава не може поки що забезпечити бажання гетьмана через потенційну громадянську війну між партіями та нестачу державних коштів. Після цього козацькі послы повернулись в Чигирин, і більше ці питання не піднімалися прямо.¹⁰³

Згодом починаються московсько-польські переговори і тепер королю вже не до козацької України і їх проблем. Однак вони не зникають – навпаки, переговори їх ускладнюють та погіршують. Через що в гетьмана не було іншого варіанту, окрім як почати шукати допомоги в Кримського ханства та Османської імперії.

4.2. Переговори 1668–1669 рр. та визнання України османським васалом

Початком процесу визнання Гетьманщини васалом Османської імперії можна вважати раніше згадані переговори, які відбулися у липні 1667 р. та які завершилися прийняттями протекторату козаками. Є декілька письмових пам'яток, які свідчать про цю подію, зокрема важливо виділити серед них вище згаданий лист султана до короля, переданий послом Францишко Висоцьким.¹⁰⁴

¹⁰² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 74С.

¹⁰³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 75-76 С.

¹⁰⁴ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання / Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 2017. - Т. 270 : Праці Історично-філософської секції. - С. 452-454.

Саме після цих переговорів розпочалася підготовка до прийняття васалітету Правобережною Гетьманщиною: протягом наступних років часто проводилися перемовини, під час яких обговорювалися умови, які повинні були виконати султан і гетьман.

При цьому, вже починаючи з 1668 року, у переговорах, стосовно васалітету і протекції, зацікавлений не лише Дорошенко, а й Іван Брюховецький і згодом проявить інтерес Петро Суховій. Однак, умови, які будуть пропонуватись кожній із сторін, різняться. Так, у січні 1668 р., до Стамбулу було вислано одночасно посольства Дорошенка та Брюховецького, обидва проводили переговори з метою отримати протекцію від султана¹⁰⁵. Як було зазначено свідками, посольство Дорошенко було прийнято приязніше, аніж посольство Брюховецького, хоча в результаті султан погодився надати протекцію Брюховецькому, називаючи того в листах «запорозьким гетьманом»¹⁰⁶, а кримський хан вислав військо на допомогу лівобережному гетьману. Водночас така позиція османського уряду свідчила про прагнення зберегти вплив на українські землі шляхом підтримки різних претендентів на гетьманську булаву. Надання протекції Брюховецькому не означало остаточної відмови від співпраці з Дорошенком, оскільки султан і надалі уважно стежив за розвитком політичної ситуації в Україні. У подальшому саме Петру Дорошенку вдалося досягти більш тісних відносин з Османською імперією та заручитися її військово-політичною підтримкою у боротьбі за об'єднання українських земель.

Після переговорів гетьмани обох берегів повернулись на свої території, у супроводі одного чавуша¹⁰⁷ на кожній зі сторін. Після цього в Правобережжі

---

¹⁰⁵ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал ... - С. 452.

¹⁰⁶ Цит за: Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал ... - С. 456.

¹⁰⁷ Чавуш - це був військовий і адміністративний чин, приблизно як сержант, старшина або урядовий посланець.

Дорошенко організував раду полковників та старшини, на якій було остаточно затверджено орієнтир на Османську імперію у зовнішній політиці держави. Окрім цього, на раді було сформовано та узгоджено план, який складався з 16 статей, які фактично надавали пряму згоду на перехід під турецьку протекцію.¹⁰⁸

У даному документі розглядаються такі питання:

- 1) Обов'язки козаків, які вони повинні виконувати в обмін на протекцію;
- 2) Визначення повноважень гетьмана і старшини після отримання протекторату;
- 3) Умови, яким повинні були слідувати інші васали Османської імперії, при перебуванні їх військ на території Гетьманщини тощо;
- 4) Території, які б входили до юрисдикції Петра Дорошенка як гетьмана.¹⁰⁹

Однак згодом, у вересні у цього ж року, до Чигирини було надіслано лист, в якому султан виставляв кінцеві, ультимативні умови протекції: в обмін на розміщення двох одностисячних корпусів яничар – одного в Чигирині, другого – в фортеці Кодак – султан повністю відмінить сплату данини гетьманом, яка зазвичай передбачалась всім васалам Османської імперії.¹¹⁰ Дорошенко надіслав лист з проханням на те, щоб яничар розмістили лише в фортеці, а пізніше у цьому ж місяці до Стамбулу було вислано делегацію послів, які намагались домовитись щодо перебування турецьких військ на території Гетьманщини.¹¹¹ Як результат,

---

¹⁰⁸ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року. Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1999. Т. 238. С. 121-122.

¹⁰⁹ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал ... - С. 456.

¹¹⁰ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року. Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1999. Т. 238. С. 122-123.

¹¹¹ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал ... - С. 458.

султан змінив вимогу, і тепер замість двох міст яничарські підрозділи повинні були перебувати «у багатьох містах»¹¹².

Окрім цього, кримський хан відмовився підтримувати Петра Дорошенка, змінивши вектор своєї зовнішньої політики на Лівобережжя, на якому вже панував новий гетьман Петро Суховій. Причиною, як це зазначено у листі калги-султана Крим-Гірея до коронного гетьмана Дмитра Юрія Вишневецького, було «шалберство¹¹³ Дорошенкове»¹¹⁴, хоча історикам досі до кінця не зрозуміло, яка конкретна дія Дорошенка призвела до висунення йому такої характеристики.¹¹⁵ Одна з версій, на яку посилаються історики, полягає в тому, що для кримського хана переговори між Гетьманщиною та Османською імперією були не вигідними, оскільки це ставило під загрозу його вплив на території козацької держави, однак вважати цю гіпотезу правдивою не можна хоча б через те, що переговори між козацькою і турецькою державами були публічними й хан міг би здійснити спробу їх зірвати.¹¹⁶

Тим часом, у лютому 1669 р., зі Стамбулу повертається українська делегація, разом із турецьким послом,¹¹⁷ однак причина прибуття другого була невідома навіть самому гетьманові – все повинно було прояснитися на козацькій Раді, яку Петро Дорошенко проведе 22 лютого 1669 р. в місті Корсунь (сучасне місто Корсунь-Шевченківський, Черкаська область) з метою обговорення рішень

---

¹¹² Цит за: Там само

¹¹³ Шалберство – застаріле слово, яке означає ледарство або ведення безпутного способу життя.

¹¹⁴ Цит за: Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. – К., Нью-Йорк: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 196 с.

¹¹⁵ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал ... - С. 458.

¹¹⁶ Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал ... - С. 458-459.

¹¹⁷ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 123.

переговорів.¹¹⁸ Характерною рисою цієї ради було те, що Дорошенко і старшина намагалися зберегти її та обговорення на ній без широкого афішування, про що свідчить Дем'ян Многогрішний, який тоді

обіймав посаду чернігівського полковника на Лівобережжі, зазначаючи, що ніхто на Гетьманщині не знав «з чим й що за пункта привезли»¹¹⁹.

Петро Дорошенко разом із старшиною зустрів послів ще до того, як ті прибули до столиці Гетьманщини. Конкретної інформації щодо місця зустрічі різняться: так, поручник московського війська, що перебував у полоні на правобережжі, зазначає у своєму зверненні до Петра Шереметєву, – воєводі московського гарнізону, який перебував у Києві – що зустріч пройшла «с старшиною и с казаками с небольшими людьми от Чигирина в трьох верстах¹²⁰...»¹²¹; у той же самий час, інший російський політичний діяч, прапорщик Осип Соболев, у листі до того ж самого Петра Шереметєва, зазначає, пройшла зустріч «за городом Суботовом»¹²², що перебував у 15 верстах від Чигирина.

Зустрівшись с послами, Дорошенка і старшина супроводжували їх до Чигирина, де вони всі протягом трьох днів проводили бенкет на честь повернення української делегації на батьківщину.¹²³ Така урочиста зустріч засвідчувала важливість результатів посольства та підкреслювала значення встановлених дипломатичних контактів для подальшої зовнішньополітичної діяльності гетьмана.

---

¹¹⁸ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 124.

¹¹⁹ Цит. За: Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 124.

¹²⁰ Верста - давня східнослов'янська міра великої відстані, що використовувалася до запровадження метричної системи, і дорівнює 1066,8 метрам

¹²¹ Цит за: Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 125.

¹²² Цит за: Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 125.

¹²³ Там само

На четвертий же день Дорошенко, у супроводженні старшини та послів, направився до Корсуню, з метою проведення запланованої козацької ради. Початок ради датується 11 березням 1669 р.¹²⁴. На Раді перебували не лише високопоставлені козацькі політичні діячі, а також і звичайні козаки; окрім них, Дорошенко хотів ще залучити, якщо не всіх, то більшість козаків з Лівобережжя однак на участь у Раді погодилась лише незначна їх частина.¹²⁵

Важливо зауважити, що сама турецька держава ставилась до Правобережжя з підозрою через її небажання ввести яничар на території українських міст, і навіть проявляли зацікавленість у виставленні нової кандидатури на посаду гетьмана в лиці Юрія Хмельницького і навіть пропонували йому спробувати це зробити. Однак, повідомлення свідків не мають однієї конкретної версії кінцевих подій. В одній з них, Юрій відмовився і погодиться він лише при умові, що на кінці посту або після Великодня зберуть чорну раду, на якій він відмовиться від чернецтва на користь гетьманства. Відкритих заперечень¹²⁶ В іншій же, Юрій також відмовився, але з іншої причини: прямо на раді (на яку його привезли кримські татари) він заявив, що при своїй службі він присягав московському царю, і він продовжить бути під ним, воюючи проти татар і турків.¹²⁷ Очевидно, від подібних дій «його, Юрасика, не розлюбили й обрали совершенним гетьманом Дорошенка»¹²⁸.

Повідомлення присутніх також різняться щодо самих рішень, які були прийнялися. Важливо розглянути всі версії подій.¹²⁹ Наприклад, за повідомленнями поручика Тимофія Кромина, на раді лише йшлося про підданство султанові, а самої присяги йому не було затверджено. Відсутність

¹²⁴ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 126.

¹²⁵ Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року ... - С. 127-128.

¹²⁶ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 245 С.

¹²⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 246 С.

¹²⁸ Цит за: Там само

¹²⁹ Там само

відкритих заперечень з боку старшини свідчила про їхню готовність принаймні тимчасово підтримати курс гетьмана.

У той же час Осип Соболев стверджує, що «Дорошенко з старшиною й черню учинили присягу бути під державою турецького султана з усією українською землею, з городами й церквами, і з церков хрести зняти, і що Дорошкові гетьманом бути по смерть, а по ньому його синові і внуку гетьманом бути і ніяких рад без відома турецького султана не заводити»¹³⁰.

Окрім них, звіт про події Корсунської ради надають козаки, які служили Петру Шереметєву (тобто, це фактично московські шпигуни), і вони зазначають версію, схожу на варіант Тимофія Кромина: спочатку Дорошенка було обрано «совершеним гетьманом»¹³¹ і проявили зацікавлення у наданні Дорошенку статусу гетьмана обох берегів Дніпра. Потім турецькі послы зачитали грамоту турецького султана, в якій було визнано Дорошенка у підданстві султана. Сам Дорошенко про приватні переговори з членами старшини і вони дійшли до рішення залишитися під Польською короною. Після цього на раді виступили польські послы від Яна III Собеського, які заявили о намірі чітко слідувати умовами Підгаєцького договору 1667 р. і не порушувати його норми.¹³²

Інший свідок, Самовидець–Ракушка, який негативно ставився до Дорошенка через його зовнішню політику, а саме орієнтацію на Османську імперію, доповідав про те, що на раді всі козаки виражали своє незадоволення прямо, однак Дорошенко все одно погодився на підданство Туреччині.¹³³

Точно визначити реальну версію подій, очевидно, неможливо, однак ми можемо визначити наслідок Корсунської ради : такий чи інакший союз був таки укладений, про що свідчать всі ті події, які відбудуться після ради.

---

¹³⁰ Цит за: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 246 С.

¹³¹ Цит за: Там само

¹³² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 247 С.

¹³³ Там само

4.3. Договори, угоди та дипломатичні посольства (1669–1672 рр.)

Перший контакт між гетьманською та османською державою відбувся після Корсунської ради: делегація послів як і з Правобережжя, так і з Лівобережжя, у супроводі турецького посла, відправилась до Туреччини передачі інформації щодо ходу ради.¹³⁴ Однак послы залишились в Османській імперії на досить тривалий термін вже після донесення звісток про раду. Причина полягала в масштабному нападі Кримського ханства на території Правобережжя, яке було не задоволено продовження строку Дорошенка на посаді гетьмана. Разом з лівобережними козаками, кримські татари почали боротьбу проти Дорошенка та просувати ідею обрати нового гетьмана на місце Дорошенка, зокрема Юрія Хмельницького, якого вже висували під час Корсунської ради, та Петра Сухові. Другий же, у свою чергу, у середині червня цього ж року запропонував Дорошенку провести козацьку раду, аби вибрати гетьмана заново. Аби затвердити владу Дорошенка, у цьому ж місяці султан видав два берати¹³⁵. Один затверджував статус Дорошенка як гетьмана, другий – поширював його владу на обидва береги Дніпра.¹³⁶

У кінці липня 1669 р. після того, як у відповідь на атаки татар правобережні козаки здійснили напад на Крим, від султана був отриманий лист з наказом припинити напад, оскільки Петро Дорошенко «бажаний турецькому султану і цією стороною, як Волоська і Мультянська землі, поклонився турецькому

---

¹³⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 248 С.

¹³⁵ Берат – це офіційний письмовий указ султана в Османській імперії, який мав найвищу юридичну силу та видавався для надання, підтвердження або регулювання прав, привілеїв, посад і володінь окремих осіб, установ чи релігійних громад.

¹³⁶ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 207 С.

султану і відданий у підданство...»¹³⁷ і попередив про те, що «турецька рука міцна і шабля гостра»¹³⁸, тобто султан виступав за захист інтересів Дорошенка. Після цього кримські війська відступили назад до Криму.

В кінці серпня 1669 р. рада все таки відбулась, у місті Умань, на початку якої Дорошенко склав булаву, але всі козаки заявили про те, що не хочуть мали когось іншого за гетьмана, через що він отримав свою посаду назад. На цю ж раду згодом прибув турецький посол з метою надати султанську грамоту, що підтверджувала повторне одержання гетьманської посади, та знаки протекції зі сторони Османської імперії – булаву, бунчук, корогву і каптан.¹³⁹ З цієї грамоти можна визначити дещо цікаве: протекція накладалася не просто на Правобережну Гетьманщини, а на всі українські землі водночас.

Після ради та після повернення до Чигирину, Петро Дорошенко надав турецькому послу велику кількість дарів для нього та султана і вислав назад до Туреччини.¹⁴⁰ З ним поїхав і український посланець, з метою віддячити султанові за надані знаки протекції та прямо попросити султана наказати кримському хану не загрожувати безпеці України.¹⁴¹

Подібні дії з боку козаків не залишились непоміченими татарами, через що протягом наступних років вони будуть намагатися погіршити відносини між Гетьманщиною та Османською імперією. Кримська знать негативно відносилась до Петра Дорошенка, через що вони почали прагнути посварити гетьмана і

---

¹³⁷ Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 2577.. - Арк. 51; Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 47-48. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 210 С.

¹³⁸ Цит за: Там само

¹³⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 258-259 С.

¹⁴⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 262 С.

¹⁴¹ Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 2577. - Арк. 59. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 213 С.

султана, надіславши до Стамбулу ціле посольство лише з цією метою.¹⁴² В кінці серпня між кримським ханством та гетьманщиною був укладений союз у формі конфедерації, відповідно до якої «Крим обіцяв низовцям всіляку допомогу, щоб тільки не піддавалися Порті й у вічній приязні кримці низовим [козакам] також урочисто присягнули у випадку наступу Порті»¹⁴³. Після укладення конфедерації, стосунки між кримським ханством та представниками Лівобережних козаків сильно псуються, що призводить до об'єднання лівобережних козаків та частини татар проти Петра Дорошенка. У вересні 1669 р. вони починають готувати наступ на Чигирин, оскільки їм не подобалась перспектива того, що Дорошенко, на їх думку, збирався віддати Гетьманщину туркам.¹⁴⁴ Протягом всього вересня та жовтня відбуваються події наступу, і завершуються вони перемогою Правобережжя, яким на допомогу прийшла Білгородська орда, участь якої фактично підтверджувала серйозність намірів султана щодо протекції Правобережжя.¹⁴⁵ Ханенко, Суховій, Юрій Хмельницький та кримський мурза, що брав участь у наступі, врятувались втечею, залишивши за собою 6 гармат, до 6 тисяч козаків та до 4 тисяч татар. Більшу частину полонених було вбито або продано в рабство. Самі ж Ханенко та Суховій відступили до Запоріжжя, Юрій Хмельницький та мурза – до Умані.¹⁴⁶

---

¹⁴² Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 2577. - Арк. 45. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 216 С.

¹⁴³ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. N5 25. - Арк. 51-51 зв // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 216 С

¹⁴⁴ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 46-47. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 217 С

¹⁴⁵ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 220 С

¹⁴⁶ Бібліотека Варшавського університету. Відділ рукописів.- Спр. № 1957.- Арк. 2; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів.- Спр. № 2096.- Арк. 183-184; Спр. № 2107. - Арк. 537; Петровський М. Нариси історії України... - С. 403-404 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 218-219 С

Як наслідок, перемога Дорошенка у цій битві надала можливість Правобережжю розвивати політичну та соціально-економічну сфери.¹⁴⁷

Ще наприкінці битви Дорошенко та старшина, розуміючи те, що вона завершиться на їх користь, починають роздумувати план наступу на Лівобережжя. На початку було запропоновано провести відразу після завершення битви, оскільки вони хотіли до цього походу залучити білгородську орду.¹⁴⁸ Однак Петро Дорошенко відмовився від цієї ідеї, вирішивши, що краще перенести на зиму.¹⁴⁹ Згодом, він відмовився і від цього часу, вирішив перенести вже на весну. Для цього було дві причини: по-перше, виснаження татар після битви могло б призвести до того, що вони будуть не просто воювати на боці Дорошенка, а лише грабувати місцеве населення та брати ясир, що Дорошенко хотів би уникнути для збереження репутації як Правобережжя, так і всієї Османської імперії; по-друге, Дорошенка було повідомлено, що навесні до них долучаться турецькі військові підрозділи, тоді як зимою на Правобережжя повинні були надійти гармати від Порти.¹⁵⁰

Після прийняття даного рішення, виникло питання щодо Білгородської орди та місця її розміщення на час підготовки до походу на Лівобережжя. Виникло воно через те, що битва Правобережжям та Лівобережжям виснажила територію та ресурсні запаси краю. Як результат, було прийнято рішення розмістити орду по всій території правого берегу Дніпра, про що свідчать хронічні записи Йоахима Єрлича: в його текстах записано, що вони розміщались «від Бару, Меджибожа, Константинова, Острополя, Любартова, і в Поліссі до Корця...»¹⁵¹

¹⁴⁷ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 219 С

¹⁴⁸ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 220 С

¹⁴⁹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 221 С

¹⁵⁰ Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 166. - Арк. 11. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 221-222 С

¹⁵¹ Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 225 С

Важливо зазначити один момент з відносин Польщі та Правобережжя: територія правобережної гетьманщини залишалась у складі Речі Посполитої, а стосунки гетьман із султан значно турбували короля. Тому 1 листопада гетьману надійшов лист, в якому король пропонував об'єднати військові сили для боротьби проти «ворогів держави нашої»¹⁵², тому було запропоновано провести переговори стосовно цього питання в місті Андрусів.

На початку січня 1670 р. між татарами та козаками виникла проблема, яку в літописах того часу деякі назвали бунтом Білгородської орди.¹⁵³ Причина бунту полягала в тому, що Петро Дорошенко відмовився йти в похід на Лівобережжя, на що татари забрали українських мешканців поселень, де вони проживали, у Крим з метою їх продажу.¹⁵⁴ В інших же версіях причина полягала в озлоблені місцевого населення на безчинні дії татар, які грабували їх. Зокрема головним поштовхом до початку боротьби проти татар стали події, що відбулись поблизу сіл Стара Котельня і Паволоч (сучасна Житомирська область): татари здійснили напад на українських послів, що повертались з раніше згаданих переговорів, відібрали листи від польських діячів і дійшли до висновку, що Гетьманщина вирішила зрадити султанові, через вони вбили послів та атакували населення міст поблизу. Як результат, «повстала Україна, вигнали татар, багатьох із них повбивали, інших, роздягнувши у морози, згубили і велике знищення татарам вчинили»¹⁵⁵.

Точну версію подій ми вже не дізнаємося, однак обидві версії свідчать про один і той же результат: Білгородська орда покинула територію Правобережжя, і тепер стосунки між ними були зіпсовані. Розрив їх стосунків не міг не

---

¹⁵² Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 2577. - Арк. 65 // Цит за: Там само

¹⁵³ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 226 С

¹⁵⁴ Там само

¹⁵⁵ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 51. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 226 С

відобразитись на ставленні Османської імперії до Гетьманщини: активна самостійна діяльність Дорошенка у сферах внутрішньої і зовнішньої політики насторожувала турецьку державу.¹⁵⁶

Це призвело до появи в Османській імперії ідеї про заміну гетьмана, насамперед Юрієм Хмельницьким, який в той час перебував у Білгороді. На їх думку, завдяки Хмельницькому вийде об'єднати території обох берегів Дніпра, тим самим поширивши турецьку владу і на Лівобережжя.¹⁵⁷ Він наказав Хмельницькому написати листа козаками з агітацією прийняти його на місце Дорошенка. Лист був написаний Юрієм Хмельницьким під контролем білгородського паші, про що він і сам прямо пише, з метою придати більшого значення своєму посланню: «... не я пишу, а сама рука вельможного паші».¹⁵⁸ У листі Хмельницький надає козакам завдання писати листи султану листи з невдоволенням політикою Дорошенка, зазначаючи, що якщо вони оберуть його, то в Україні буде так, як і за часів Богдана Хмельницького. Також він хвалив дії Петра Суховія та його приспівників. Окрім цього, він зазначав, що перебував у той час у полоні, і що його звільнять лише за умову отримання титулу гетьмана – це можна трактувати як фактичну маніпуляцію з боку відправника, аби викликати жалість козаків до його персони.¹⁵⁹

Не дивлячись на те, що Білгородська орда залишила Правобережжя, Дорошенко все ще зацікавлений у проведенні походу на Лівий берег, однак тепер чисельність його війська була, очевидно, меншою. Для цього він вирішив

---

¹⁵⁶ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 51-51 зв. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 227 С

¹⁵⁷ Там само

¹⁵⁸ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 51 зв.; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 402. - Арк. 701-702 // Цит за: там само

¹⁵⁹ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 51 зв.; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 402. - Арк. 701-702 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 228 С

звернутись до Польщі. Інша причина його звернення полягала в тому, що він хотів самостійно дізнатися про плани Польщі щодо Лівобережжя – його турбувало питання, чи планує польська держава допомагати лівобережним козакам у боротьбі проти Москви. Також вищезгадані ідеї щодо усунення Дорошенка на користь Хмельницького не залишилися непоміченими, що також залишило свій слід на планах гетьмана.¹⁶⁰

Сам гетьман вирішив не виправдовуватись перед султаном, оскільки він вже і так перебував у хиткому становищі. Замість цього, він зібрав декілька важливий документів за через послів надіслав їх до Стамбулу: по-перше, Дорошенко віднайшов текст угоди про утворення конфедерації кримських татар та козаків, що б підтверджував те, як Кримське ханство зобов'язалося допомагати у походах; по-друге, Дорошенко написав лист, в якому розповідав про реальні діяння татарів на українських землях; по-третє, вже в іншому листі він доповідав о своїх переговорах з Річчю Посполитою та упевнював султана, що зв'язок з Польщею робиться султанові на користь Османської імперії.¹⁶¹ Щодо останнього: сам гетьман стверджував, що переговори між гетьманом та королем здійснюються з метою «виграти час, поки надійде турецька допомога...»¹⁶². Окрім цього, Петро Дорошенко хотів домогтися від султана згоду визнати кордон Правобережжя Гетьманщини та Річчі Посполитої, «взявши від Кракова, як річка Віслок впадає до Вісли, тобто тим боком Вісли просто на Казімеж, від Казімежа, взявши через Литву, аж через Білу Русь до Жмуді, взявши до Смоленська тим боком Дніпра»¹⁶³, таким чином не зачіпаючи території Лівобережної Гетьманщини.

---

¹⁶⁰ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 228 С

¹⁶¹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 229 С

¹⁶² Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 51 зв. - 52. // Цит за: Там само

¹⁶³ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 51 зв. - 52. // Цит за: Там само

Протягом наступних декількох місяців між Правобережжям та Османською імперією контакти не виникали – Дорошенко вів активні переговори з польським королем, оскільки той став шукати шляхи розірвати стосунки українців і турків, уникаючи небезпеки з боку Туреччини.

У квітні 1670 р. було відправлено українське посольство до Османської імперії.¹⁶⁴ Причиною переговорів став початок підготовки декількох татарських орд, у тому числі і Білгородської, до походу на правий берег для зсуву влади Дорошенка та його старшини і призначення Хмельницького гетьманом¹⁶⁵. З урахування того, що султан вже виражав сумнів у Дорошенкові і прихильність до Хмельницькому, переговори були дуже важливими для правобережного гетьмана. Інформації щодо переговорів зберіглося мало. В тому, що залишилось, зазначається, що переговори були складними і довгими, а у другій половині квітня під час них султан вияснив правду щодо подій, які відбувались на час перебування Білгородської орди на Правобережжі. Це можна вважати позитивним наслідком, оскільки «знову відновлюється довір'я Порти до Дорошенка».¹⁶⁶

На початку травня султан надіслав лист Дорошенку, адресований йому та всьому населенню Гетьманщини. Головним чином лист знов підтверджував факт протекції Гетьманщини Османською імперією. В ньому султан писав:

1. що не потрібно було сплачувати данину, але на заміну цього султан мав право користуватись козацьким військом у своїх цілях;¹⁶⁷

2. що обіцяє охороняти Україну «зі всіма військами, старшиною й

¹⁶⁴ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 238 С

¹⁶⁵ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 245/П. - Арк. 235 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 337-338 С

¹⁶⁶ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 52. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 238 С

¹⁶⁷ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 172-174 // Там само

меншими, з усіма городами і землями, по-справжньому, як своїх»¹⁶⁸;

3. що діянь татар не слід боятись, і щоб це забезпечити, Гетьманщина і Кримське ханство мають обмінятись високопоставленими заручниками;¹⁶⁹

4. що до Стамбулу мала бути вислана особа для постійного проживання – фактично, це здійснювалось по схожому принципу що і попередній пункт, але тут це скоріше виконувалось з метою залякування гетьмана;¹⁷⁰

5. що Дорошенкові будуть надіслані бунчук і корогва – у цей раз, як зазначає сам султан, це здійснювалось з метою проявити свою повагу гетьману і для залякування ворогів Гетьманщини.¹⁷¹

Згодом, після цього листа, в кінці квітня цього ж року Дорошенку надходить звістка про комісію «нам давно обіцяна на заспокоєння християнства»¹⁷², яку гетьман вирішив використати задля врегулювання ранніх конфліктів, задля чого Дорошенко починає листування з польським королем та членами комісії. Ще 30 березня 1670 року була остаточно узгоджена спеціальна інструкція для комісарів, відповідно до якої представники комісії мали виїхати до м. Острог (сучасна Рівненська область) на переговори з козаками.¹⁷³ Найвизначнішим пунктом інструкції було наступне: вони мали запропонувати прийняти амністію за всі негативні вчинки та походи, в обмін на відмову від турецької протекції та передачу клейнодів і листів від Порти.¹⁷⁴ Сам же Дорошенко отримав лист з текстом інструкції після 8 травня – цим днем

¹⁶⁸ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 172-174 // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 238-239 С

¹⁶⁹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 239 С

¹⁷⁰ Там само

¹⁷¹ Там само

¹⁷² Цит за: Там само

¹⁷³ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 240 С

¹⁷⁴ Там само

датується лист гетьмана до комісії, в якому він зазначав умови, які б задовольнили козаків.

Після аналізу документу ним та козацькою старшиною, вони відхилили найбільш не вигідні для себе положення та запропонувати оновлену програму, в якій багато пунктів були про християнську церкву, – наприклад, одним із положень нового плану було зрівняння в правах католицьких та християнських священників, інше положення – надання дозволу на зведення нових кульових споруд. Пункт про амністію козаків зберігався, але без обміну на розірвання відносин з Портою.¹⁷⁵ Проведення переговорів і комісари, і сам Дорошенко розтягували, оскільки обидві інструкції суперечили одна другій і жодна сторона не хотіла йти на поступки.¹⁷⁶

В кінці червня зі Стамбулу повернулись українські послы, у супроводі турецького посольства. Метою їх візит було повторне затвердження протекції Османської імперії над Правобережжям та визнавала легітимність влади Петра Дорошенка. Аби уникнути те, щоб Туреччина не дізналася про переговори Дорошенка з польськими представникам, він запевняє турецьких послів перенести складання присяги султанові на майбутнє.¹⁷⁷

У цей же час до Стамбулу прибула інша козацька делегація, яку почесно зустріли у султанському палаці. Знову ж таки, метою візиту було питання протекції, конкретно – допомога татарських військ Дорошенку.¹⁷⁸ Султан, хоча

---

¹⁷⁵ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 196-206; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - С. 295-297. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 245-246 С

¹⁷⁶ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 249-251 С

¹⁷⁷ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 54: Бібліотека Баворовських. Відділ рукописів. - Спр. № 255. - Арк. 19 зв.; Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 172-173. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 253 С

¹⁷⁸ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 264 С

й погодився на надання протекції та допомоги, не спішив виконувати свої обов'язки – хоча конфлікт між козаками та Білгородською ордою був роз'яснений, султан все ще вагався. Він хотів почекати деякий час, аби запевнитись у вірності Гетьманщини та її вигідності султанові перед тим, як посилати військову допомогу – це зроблено для того, щоб уникнути зайвих смертей військових Османської імперії.¹⁷⁹

В кінці листопада до Чигирину приїжджають турецькі послы. Про цей приїзд мало що відомо у джерелах: невідомо ані того, чи повернулося козацьке посольство, ані причину приїзду турків. Щодо другого, можемо зробити припущення, що приїзд посольства Османської імперії зумовлений ще одним підтвердженням протекції та/або надання гетьманом і старшиною присяги султану, яку вони раніше перенесли.¹⁸⁰

Про це турецьке посольство він знав заздалегідь, однак яким чином так вийшло – достеменно невідомо, оскільки, як було вище зазначено, про цю подію свідчить лише одне джерело інформації, яке історики не можуть вважати повністю правдивим через погляди автора документу.¹⁸¹ Однак, якщо припустити, що його слова є істинною, то рада відбулась в кінці листопада - на початку грудня 1670 р. Участь в раді брало обмежено коло осіб, що складалося лише з самого гетьмана, генеральної старшини та полковників. Під час ради, Петро Дорошенко прямо заявив старшині про свою наміри використати сили Османської імперії проти Польщі. Настільки негативне ставлення Дорошенка до поляків обумовлено тим, що ті не визнавали легітимність Дорошенка на посаді гетьмана і замість нього висунули та затвердили Михайла Ханенка, і хоча влада Ханенка була лише номінальною, сам факт зміни політичного курсу Речі

---

¹⁷⁹ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 52-52 зв. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 239 С

¹⁸⁰ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 271-272 С

¹⁸¹ Там само

Посполитої щодо України дуже сильно розлютив.¹⁸² З рішенням гетьмана щодо присяги прямо погодились лише окремі особи, зокрема військовий суддя Прокіп Червінський, корсунський полковник Федір Кандиба, білоцерківський полковник Степан Бутенко та серденятський полковник Кіндрат Жеребило. Інші учасники не виразили своєї думки так само прямо, але ніхто і не відмовився від цього плану.¹⁸³ В кінці ради гетьман та інші присутні присягнули один одному дотримуватись турецького курсу зовнішньої політики і надалі та прийняти турецьку присягу по приїзду посла Османської імперії. Окрім цього, на раді було вирішено, що на початку грудня до Стамбулу та до Бахчисараю будуть відправлені послы, які повідомлять султана та хана про прийняття присяги султану: першого – для надання письмовної ухвали про згоду на присягу, на якій розписались усі присутні ради; другого – для повідомлення про про намір дати присягу та налагодження стосунків.¹⁸⁴

З початку 1671 року між Річчю Посполитою та Правобережною Гетьманщиною починається військовий конфлікт, через що більшість часу Дорошенка зосереджений саме на ньому. З подій початку року, що пов'язані саме з османською державою, можна відмітити неочікуване розпорядження Дорошенка сплатити данину для султана у вартості 15 грошей, «як від людини, так і від худобини»¹⁸⁵. Надалі Гетьманщина здебільшого контактувала з Кримським ханством, оскільки ті приймали участь у воєнному конфлікті на боці

---

¹⁸² Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 256 С; 265 С

¹⁸³ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 198 зв. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 272 С

¹⁸⁴ Архів головний актів давніх. - Ф. 4. - Спр. № 25. - Арк. 193 зв.; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко...-С. 322. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 273 С

¹⁸⁵ Державний архів у Кракові. - Ф. 452. - Спр. № 372. - Арк. 12. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 282 С

Дорошенка. Однак, татари протягом всієї війни здійснювали напади на міське населення та забирали їх ясир.¹⁸⁶

Наступний контакт, і останній контакт між Гетьманщиною та Османською імперією до початку подій 1672, відбувся у липні 1671 р.: до Стамбулу було надіслане посольство з метою урегулювання питання нападів татар на мирних жителів Правобережжя. Інша причина приїзду посольство – прохання султана надати більше військової допомоги у боротьбі проти поляків. У відповідь султан запевняв, що згодом він надішле листа ханові з повторним нагадуванням про ключову умову протекції Османської Імперії для Гетьманщини – мирні відносини між васалами. Також він сказав, що з часом прийде додаткове військо на бік Дорошенка.¹⁸⁷ Лист до хана не оказав ніякого впливу ані на діяння татарів на Правобережжі, ані надання допомоги у війні, оскільки близько цього часу був утверджений новий хан, Селім-Гірей, який намагався закріпити свою владу на території Кримського ханства.¹⁸⁸

Важливо також зауважити, що у вересні 1671 р., султан надіслав листа королю Польщі, в якому той просив, що мирному населенню території правобережної Гетьманщини не завдавали шкоди під час війни між польським та кримськотатарсько-козацьким військом. Сам же султан у той час перебував у Андреаполі, оскільки з цього міста йому було краще дізнаватись про перебіг подій війни та це б заощадило швидкої допомоги козакам у разі потреби. Султан нагадав, що Гетьманщина знаходиться під турецькою протекцією, тому він

---

¹⁸⁶ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 313 С

¹⁸⁷ Державний архів у Кракові. - Ф. 452. - Спр. № 372. - Арк. 83. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 316-317 С

¹⁸⁸ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. IX. - С. 414. Библиотека Польської академії наук (Краків). Відділ рукописів. - Спр. № 1 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 326 С

порадив королю відвести військо з України, інакше навесні султан разом зі своїм військом вирушить прямо на нього.¹⁸⁹

Однак король його не послухав, що призвело до прямого вступу Османської імперії у війну.

Отже, встановлення османської протекції над Правобережною Гетьманщиною мало не лише формальний, а й практичний характер. Османська імперія розглядала володіння Петра Дорошенка як територію, що перебуває під її захистом, і була готова відстоювати свої інтереси дипломатичними та військовими засобами. Лист султана до польського короля став свідченням наміру Порти захистити свого союзника та попередженням про можливі наслідки продовження польської експансії в Україні. Відмова Речі Посполитої виконати вимоги султана стала одним із чинників, що призвели до безпосереднього втручання Османської імперії у польсько-український конфлікт та початку відкритого воєнного протистояння.

4.4. Кампанія 1672 року та роль Дорошенка у підписанні Бучацького договору

Слова султана не були сказані просто так: в кінці 1671 р. Османська імперія заключила мир з Венецією, з якою вона воювала довгі роки. Тепер султану не потрібно було переживати щодо проблем з нею і можна було розпочати нову воєнну операцію для отримання нових територій для ресурсів.¹⁹⁰ Він починає підготовку до війни, висилає у квітні 1672 р. листи до своїх васалів, зокрема відомо про листи Румелії (сучасні «європейські» території Туреччини, зокрема

---

¹⁸⁹ Архів головний актів давніх. - Зібрання Браницьких із Сухої. - Спр. № 155/181. - Арк. 301-302. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 345-346 С

¹⁹⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 403 С.

Східна Фракія) та Анатолії(сучасна Туреччина, території Малої Азії), в яких він наказував збиратися до Андреаполя.¹⁹¹ (Додаток В).

Тим часом король Польщі вважав, що султан не наважиться напасти на Річ Посполиту, а буде лише надсилати їм військо та ресурси у поміч, тому у травні він надсилає султану лист, в якому зазначає, що насправді вона втримувала козаків від нападів на Кримське ханство і Туреччину, що це і є справжньою причиною їх ненависті до Польщі і що якщо він пустить усе, то козаки так чи інакше нападуть на турецькі землі.¹⁹² Можемо зробити припущення щодо причини того, для чого це було написано: хоча султан довіряв Дорошенкові, ненависть Кримського ханства та інцидент із попереднім гетьманом, Степаном Опарою, міг підірвати стосунки з гетьманом, і в результаті це могло б забезпечити уникнення війни між державами, зменшення або повну відсутність турецького впливу на українських територіях та послаблення влади Дорошенка як гетьмана для повноцінного утвердження Ханенка на цій посаді. У відповідь султан надсилає інший лист, в якому пише, що насправді поляки поневолили козаків, що їх стимулом вести цю війну є небажання українців терпіти польську жорстокість та несправедливість, а султан не може просто так дивитись на те, як страждає пригноблений український народ. Наприкінці листа говорилось, що похід проти Польщі почнеться 5 травня 1672 р. вирушенням султана з Андреаполя.¹⁹³

Вже 13 травня до польського короля наді йшла звістка про те, що турецьке військо вже переправилося через Дунай на чолі з візиром, сам султан вже вирушив з Андреаполя 26 травня,¹⁹⁴ а татарське військо, яке ще перебувало на території Гетьманщини через попередню війну, знову активізувалось і почала

---

¹⁹¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 406 С.

¹⁹² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 406-407 С.

¹⁹³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 407 С.

¹⁹⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 211 С.

сумісну з козаками підготовку до походу.¹⁹⁵ Тепер польський король та інші державні діячі були більш стривоженими через перспективу нападу Туреччини на Польщу, а серед польської верхівки почала загострюватись опозиція проти короля, яка почала продумувати те, як скинути короля з престолу.¹⁹⁶

Важливо врахувати, що польські свідки навіть близько не могли вставити кількість людей у своїх противників. Так, за свідченнями Яна III Собеського, загальне військова сила складалась з 277 тис. осіб, серед яких 100 тисяч турецьких військових та 12 тис. козацьких. В інших версіях числа були зовсім інші – хтось говорив про 120 тис. турецьких військових, хтось про 200 тис. Була версія, за якою кількість людей сягала 500 тис. Так чи інакше, військо Османської імперії було чисельним. Воно було дуже небезпечним для Речі Посполитою, однак стратегічно важливим для Гетьманщини.¹⁹⁷

В першій половині липня Дорошенко разом з турецьким військом був помічений над Бугом. Проти нього виступив Ханенко зі своїм військом та польське військо. Відомо, що за кількість військо Дорошенка перебільшували, що, разом із добре складеною військовою стратегією Дорошенка, призвело до першої перемоги та відступу Ханенка на інший берег Бугу.¹⁹⁸ Як результат цієї події, багато міст, які знаходились під юрисдикцією Польщі та Ханенка, стали піддаватися Дорошенку. Сам же день перемоги над Ханенком, ймовірно, датується 18 липня, оскільки в той же день був виданий універсал про перемоги над поляками та Ханенком, в якому Дорошенко детально оповідає про події битви.¹⁹⁹ Пізніше, 26 липня до Ханенка надійшов лист від кримського хана, в якому той закликав припинити війну на Правобережжі та визнати Петра Дорошенка легітимним гетьмани, оскільки «як бачу, дуже бажає вам всього

---

¹⁹⁵ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 408-409 С.

¹⁹⁶ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 409 С.

¹⁹⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 412 С.

¹⁹⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 413 С.

¹⁹⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 414 С.

добра і за цілісність вашу і всієї України ревно турбується»²⁰⁰, а якщо це не збудеться, то «хліба ваші витопчимо, статки ваші позабираємо і вас самих виморимо, села й хутори ваші випалимо і як з ворогами поводитимемося»²⁰¹. Не виключено, що лист писався під прямим наглядом Дорошенка – сам кримський хан не був прихильником гетьмана через ряд причин, тому такі висловлення хана виглядають в деякому сенсі нещиро.²⁰²

Тим часом, турецьке військо почало повільно рухатись далі, через Дністер, до міста Кам'янець (сучасне місто Кам'янець-Подільський Хмельницька область), в якому знаходилась Кам'янець-Подільська фортеця, на яку польський король мав великі надії у боротьбі проти Туреччини.

Турецьке військо прибуло до фортеці близько 12 серпня, а 15 серпня відбулася зустріч султана, правобережного гетьмана, кримського хана та нового молдавського господаря, оскільки попереднього під час переправи через Дністер було позбавлено влади через неналежне виконання своїх обов'язків.²⁰³ Зустріч була здійснена для представлення нового представника однієї з держав-васалів Османської імперії та обговорення плану наступних дій. Після зустрічі усі четверо направились до Кам'янця і засіли неподалік від нього.²⁰⁴

Саме тут було остаточно визначено основні напрямки подальшої військової кампанії та розподілено обов'язки між союзниками. Концентрація

---

²⁰⁰ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/ІІ - Арк. 51 зв. - 52.
// Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 394-395 С

²⁰¹ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/ІІ - Арк. 51 зв. - 52.
// Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 395 С

²⁰² Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/ІІ - Арк. 51 зв. - 52.
// Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 394 С

²⁰³ Архів головний актів давніх. - Зібрання Браницьких із Сухой. - Спр. № 168/199. - Арк. 45-47
// Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 397-398 С

²⁰⁴ Мицик Ю. А. Джерела з польських архівосховищ... - С. 83. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 398-399 С

значних сил Османської імперії, Кримського ханства та козацького війська створила сприятливі умови для початку активних бойових дій проти Речі Посполитої.

Сама по собі фортеця не була занадто укріпленою, а військові на ній – не обділені боєприпасами та провізією. Усі, в тому числі керівництво міста, вважали фортецю підготовленою для відбиття нападу, і хоча на ній не було достатньо людей та необхідних ресурсів, ніхто ніяк не займався її оснащенням. Навіть коли загроза нападу турків стала реальною, ніхто не поспішав надіслати допомогу.²⁰⁵ Лише під кінець липня міське керівництво забило тривогу, вже після декількох атак турків, та почали надсилати у сусідні міста прохання надіслати допомогу, «хоча б ще дві тисячі людей піших, також і кінних понад десять корогв, які б вдень і вночі до нас прибували... бо дуже для нас гаряче...»²⁰⁶. У першій третині серпня чисельність польського війська на фортеці складалась лише з близько 1,5 тис. жовнірів, в інших джерелах – до 2.5 тис. осіб. Так чи інакше, на контрасті з турецьким військом це було занадто мало.²⁰⁷

Дорошенко прибув під стіни фортеці 17 серпня, саме в той час, як турецькі війська почали копати окопи, і почав спостерігати за тим, як здійснювався обстріл з важких гармат – за розрахунками свідків, було здійснено близько 600 пострілів, однак фортеці це не завдало шкоди. На наступний день, 18 серпня, польська сторона вивісила на замку білу корогву, тим самим фактично пропонуючи почати переговори. Однак, коли турки підійшли до стін фортеці ближче, то поляки відкрили вогонь, тим самим завдавши їм відчутних утрат.²⁰⁸

---

²⁰⁵ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 400 С

²⁰⁶ Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 401 С

²⁰⁷ Там само

²⁰⁸ Архів головний актів давніх. - Зібрання Браницьких із Сухої. - Спр. № 168/199. - Арк. 49-57; Бібліотека Польської академії наук (Краків). Відділ рукописів. - Спр. № 1070. - Арк. 534 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 402 С

Протягом наступних кількох днів турецькі війська вели вогонь по місту, яка значно ослабила сили польських жовнірів – людей та ресурсів не вистачало.

Всі ці події відбувались при новій частині фортеці, в Новому замку, тому 23 серпня була проведена військова нарада в фортеці, по результаті якої поляками було вирішено відступити до Старого замку. Жовніри забрали військово спорядження та зруйнували міст, що з'єднував споруди. Однак це рішення не принесло користі, оскільки стіни Старого замку виявились ще слабшими та на нижчому рівні, тому у турків була можливість розстрілювати внутрішні споруди прямо.²⁰⁹

Під час цих обстрілів, турецькі сапери прокладали мінні ради під вежами та стінами замку. Відомо, що тривали вони до 26 серпня – в цей день було закладено останню міну. Турецький головнокомандувач наказав припинити обстріл та заховатись, поки вибух не здійсниться. Польські жовніри подумали, що це кінець і від перевтоми навіть позасинали – вони не знали про міни. Однак відбувся вибух, який проломив стіну фортеці. Турецькі війська відкрили вогонь, інша їх частина пішла на штурм. Жовніри почали відбиватись і, в результаті, завдали противнику відчутних втрат, однак і серед поляків чимало полягло.²¹⁰ На наступний день поляки довідались про те, що навколо фортецю було закладено ще багато мін, що призвело до масової паніки серед людей на фортеці. Єпископ, який перебував у фортеці, зібрав раду, на якій було запропоновано та водночас прийнято його пропозицію припинити опір і капітулювати, аби зберегти життя хоча б тих, хто вижив після нападу турків, після чого на замку було вивішено біле знамено. Було зібрано делегацію з представниками шляхти, жовнірів та простих міщан (причому тільки польських та вірменських, українських представників не було). Посланці прибули до табору противників, перед цим

---

²⁰⁹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 404 С

²¹⁰ Архів головний актів давніх. - Зібрання Браницьких із Сухой. - Спр. № 168/199. - Арк. 75-76 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 404-405 С

перепливши річку Смотрич під замком на човнах. Турки прийняли їх, однак вони відмовились від переговорів – замість цього, вони запропонували погодитись на вже підготовлені умови капітуляції, які були досить м'якими: шляхта та польські військові мали право вільно виїхати з міста, а тим, хто покидав місто з родинами, взяти з собою зброю. Посли повернулись з текстом умов капітуляції, на новій раді їх погодили, і послы знов прибули до табору турків, аби остаточно утвердити капітуляцію.²¹¹ Однак коли польське посольство, у супроводі турків, майже прибуло за Старого замку, стався вибух, який зніс велику частину споруди, тим самим вбивши щонайменше 1.5 тис. осіб, що перебували в замку. Турки підозрювали, що це був підступ, однак послы намагалися переконати їх у випадковості цієї події. Докорінно невідомо, що відбулось насправді, але більшість істориків схиляються до тієї ж версії, яку пропонували послы. Хоча існує версія, що хтось із полковників спеціально спровокував вибух, щоб не здаватися ворогам.²¹²

Турків вийшло завірити, тому 29 серпня між ними та польському делегацією були проведені переговори щодо мирного виїзду цивільного населення Кам'янця.²¹³ Вже на наступний день, у супроводі турецьких військових у кількості близько 3-4 тис., місто покинуло 1.5 тис. людей та

---

²¹¹ Архів головний актів давніх. - Зібрання Браницьких із Сухої. - Спр. N& 168/199. - Арк. 77-88 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 405 С

²¹² Бібліотека Польської академії наук (Краків). Відділ рукописів. - Спр. № 368. - Арк. 231 зв.; Державний архів у Кракові. - Ф. 452. - Спр. № 372. - Арк. 269; Сіцінський Є. Гектор Кам'янецької фортеці (історичний нарис). - Хмельницький, 2003. - С. 24; Степанков В. С. Вибух у Кам'янецькому замку... - С. 45-46 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 406 С

²¹³ Там само

вирушили у село Ягільниця (сучасна Тернопільська область), аби звідти кожен сам пішов своїм шляхом, аби турки повернулись до свого табору.²¹⁴

У самому Кам'янці готувалися до урочистого в'їзду султана, який відбувся 2 вересня. В Стамбулі, Каїрі та інших великих містах Османської імперії цю подію святкували, оскільки це справді великий крок у ході війни проти Речі Посполитої. Падіння Кам'янця стало важким ударом по престижу Речі Посполитої та продемонструвало вразливість її південних кордонів. Перемога османів зміцнила їхні позиції в регіоні та створила передумови для подальшого просування на українських землях. Тим часом, польська шляхта морально занепала – їх надія на фортецю не виправдала себе, вони загубили багато людей та ресурсів, а саме місто перейшло до їх ворогів.²¹⁵

Щодо Петра Дорошенка: припускається, що він і сам відвідав Кам'янець разом із султаном, причому він брав участь у цьому самому «урочистому в'їзді», про що свідчать спостереження Самовидця Ракушки, в яких він зазначав про холодне ставлення Дорошенка до розграбування турками церков: «Не заболіло його серце такого безчестя образів божіих задля свого нещасливого дочасного гетьманства»²¹⁶. Участь гетьмана в урочистостях після захоплення Кам'янця й відсутність відкритого протесту проти наруги над християнськими святинями сприймалися багатьма як поступка інтересам Османської імперії заради збереження власної влади. У той же день Дорошенко видав універсал, яким повідомляв своїх козаків про капітуляцію Кам'янця. Важливо зазначити тональність документу: Дорошенко ніяк не віддячує султанові, лише констатує

---

²¹⁴ Архів головний актів давніх. - Ф. Зібрання Браницьких із Сухої. - Спр. № 168/199.- Арк. 114-129 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 407 С

²¹⁵ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 407-408 С

²¹⁶ Літопис Самовидця. - С. 114. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 408-409 С

факт оволодіння фортецею – такий стиль мовлення знатно контрастує з документами, які видавались раніше.²¹⁷

Причиною таких змін є початок мирних переговорів між Османською імперією та Річчю Посполитою. 5 вересня кримський хан повідомив у листі польського короля, що тепер, після оволодіння Кам'янцем, султан погоджується провести переговори за умови, що Польща почне сплачувати данину та віддасть йому території Подільського воєводства, що значно псувало плани Дорошенка.²¹⁸ Через брак надійних джерел важко сказати причину такої різкої зміни політики султана, однак, якщо робити припущення, то головними факторами у цьому є розчарування у військових силах Правобережжя. Як вже було сказано, кількість турецьких військових досягало 100 тис., тоді як українське навіть до 10 тис. не дотягувало. Ситуація з Кам'янцем дала султанові привід вважати, що Річ Посполитої не є занадто сильною державою, як вона намагається це виставити. Щодо Правобережної України: мізерна військова сила, часті таємні переговори гетьмана з представниками інших держав та занадто велика самовільність дій гетьмана сприймалися султаном, як неповага до нього, що і призвело до розчарування у своєму васалі та зміни курсу зовнішньої політики на більш вигідний для самої Туреччини.²¹⁹ Відтепер османський уряд дедалі менше зважав на інтереси гетьманської влади, розглядаючи українські землі насамперед як інструмент реалізації власних геополітичних планів. Це сприяло посиленню контролю Османської імперії над регіоном та поступовому обмеженню політичної самостійності. 4 вересня військо султана залишило Кам'янець, направившись до селища Гусятин (сучасна Тернопільська область), в якому армія розділилась: козацьке військо

---

²¹⁷ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. XI. - С. 27. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 409 С

²¹⁸ Бібліотека Польської академії наук (Краків). Відділ рукописів. - Спр. № 368. - Арк. 231 зв. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 410-411 С

²¹⁹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 410-411 С

Дорошенка, кримська орда та деяка частина турецького війська 10 вересня вирушили до Львова; султан із турецькою верхівкою та іншою частиною свого війська пішов на Бучач (сучасна Тернопільська область).²²⁰

Поява турецьких, кримських та українських військ на території Руського воєводства посилили панічні настрої серед місцевої шляхти, від чого багато міст у різних воєводствах, зокрема Волинському, Подільському, Руському та Белзькому, міста почали здаватися подібно Кам'янцю.²²¹ Падіння Кам'янця стало важким ударом по престижу Речі Посполитої та продемонструвало вразливість її південних кордонів. Перемога османів зміцнила їхні позиції в регіоні та створила передумови для подальшого просування на українських землях.

В середині вересня військо наблизилось до Львова, і Дорошенко відправив лист до магістратів міста, в якому той радив «одізватись з належним поклоном і вшанувати» гетьмана та турецьких представників, інакше на місто буде здійснено напад. У відповідь магістрати повідомило, що в місті зараз править комендант, якого і потрібно повідомити, а також вони запросили конкретні наміри гетьмана. Відповіді від гетьмана не надійшла. 18 вересня в околицях Львова з'явилось татарське військо, яке почало спалювати села та грабувати і красти місцевих мешканців. До коменданта прибув кримський посланець, який знов запропонував віддатися їм, але їм знов не відповіли. Жовніри сусідніх містечок почали самі спалювати будівлі, аби не дати татарам їх розграбувати та аби потягнути час перед їх в'їздом до Львова. 24 вересня прибули вже й військо Дорошенка.²²²

---

²²⁰ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 411 С

²²¹ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. XI. - С. 31. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 412 С

²²² Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів.- Спр. № 170.- Арк. 60 ; Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко..- С.427 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 414 С

25 вересня почалися переговори з комендантом та магістратами, де ті відхили пропозицію мирно віддати місто, через що посилились атаки противника, тепер вже і по самому Львову. 29 вересня була проведена рада в ратуші, на якій було визначено, що боєприпасів та провізії залишалось лише на тиждень, після чого частина присутніх почала роздивлятися капітуляцію як вигідний варіант. Польський король, у свою чергу, розумів, що не може протидіяти Османській імперії, тому 13 вересня він надіслав лист султану та кримському хану, в яких прямо заявив про бажання почати переговори про припинення воєнних дій та вже відправив послів до Львова та Бучачі.²²³ 29 вересня посли прибули до Львова з пропозицією організувати дводенне перемир'я для проведення переговорів щодо припинення бойових дій. Передбачалося, що на час перемир'я сторони утримуватимуться від активних бойових дій та зосередяться на виробленні умов майбутньої угоди. Османське командування, усвідомлюючи своє вигідне становище, прагнуло закріпити здобуті військові успіхи дипломатичним шляхом. Розпочаті переговори стали важливим кроком до укладення мирного договору, який мав визначити нове співвідношення сил у регіоні.

Було запропоновано викупити місто самими його мешканцями за 100 тис. червоних злотих, що дуже обурило місцевих, оскільки вони «чинили опір туркам не за себе, а за Річ Посполиту»²²⁴. Тому 1 жовтня міські представники направились до турків, які вели переговори с польськими послами, та попросили, щоб Річ Посполита взяла на себе викуп і переговори про нього, оскільки самі вони були виснажені подіями цього року та попередніх, однак ні турки, ні поляки не погодились на поступки.²²⁵

---

²²³ Зубрицький Д. Назв, праця. - С. 383. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 415 С

²²⁴ Зубрицький Д. Назв, праця. - С. 383. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 416 С

²²⁵ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 416 С

За таких обставин львів'яни були змушені самотійно шукати кошти для порятунку міста від подальшого руйнування та грабунку. Тривалі переговори завершилися зменшенням початкової визначеної суми викупу, що дало змогу досягти компромісу між сторонами. Тому міські представники звернулись до Петра Дорошенка, щоб він спробував вплинути на своїх союзників. Як результат, сума викупу була зменшена до 80 тис. червоних злотих, однак її все ще мали збирати самі жителі Львова. Зробити це їм не вдалося – назбирали вони навіть менше половини заданої суми.²²⁶

Сплата контрибуції стала важкою фінансовою ношею для міщан, проте дозволила уникнути штурму Львова та значно більших матеріальних втрат.

В ході переговорів були затверджені деякі умови мирного договору:

1. «Вся Україна по лінію [кордон], відповідно до трактату укладеного під Зборовом, відходила цезарю турецькому, тобто у межах, як її Дорошенко піддав»;²²⁷

2. Розглядався варіант розподілу Подільського воєводства між Польщею та Туреччиною, однак остаточне це міг вирішити лише султан;²²⁸

3. Річ Посполита мала сплачувати данину, хоча проти цього пункту були масові виступи;²²⁹

4. Порта погоджувалась не завойовувати Руське воєводство, залишивши його у складі Польщі.²³⁰

---

²²⁶ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 416 С

²²⁷ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. W 2287/11. - Арк. 61-62 // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 417 С

²²⁸ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. W 2287/11. - Арк. 61-62 // Там само

²²⁹ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. W 2287/11. - Арк. 61-62 // Там само

²³⁰ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. W 2287/11. - Арк. 61-62 // Там само

6 жовтня до Львову прибув посол султана, котрий заявив, що «вся Україна й Поділля "віддані туркам"»²³¹, а «кордон має бути лише в трьох милях від Львова»²³².

4 жовтня до турецького табору прибули представники Львову та надали викуп у розмірі 5 тис. червоних злотих – більше вони назбирати не змогли. Однак цього виявилось достатньо для турків, і вже 6 жовтня турки звільнили околиці міста та вирушили до Бучача, до султана на переговори. Тим часом кримські татари почали спустошувати місто та оточуючі його території – для них 5 тис. червоних злотих виявилась замалою, тому вони вирішили взяти іншу частину викупу ресурсами та людьми. Дорошенка було змушено відправити деяку частину козацького війська разом з татарами, а сам гетьмана разом з іншими козаками й турками направився до Бучача. Проти татар виступив Ян III Собеський та Михайло Ханенко зі своїми військами та місцевими жителями, і до 14 жовтня вони звільнили містечка навколо Львову та близько 40 тис. людей, яких татари збирались забрати у ясир.²³³

12 жовтня польське посольство прибуло до Бучача, а 13 жовтня вже почались переговори між поляками і турками. На початку польським послам представили власне умови від султана, оскільки ті умови, що були узгоджені на переговорах з татарами, не мали цінності:

- 1) Поляки мали відпустити родичів та майно литовських татар, які були на боці султан, та забезпечити їм вихід з території Литви;
- 2) Річ Посполита мала сплачувати данину султанові у розмірі 100 тис. червоних карбованців;
- 3) Все Поділля та завойовані султаном території мали відійти Османській імперії;

---

²³¹ Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 417 С

²³² Цит за: Там само

²³³ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 418 С

4) З українських міст треба було вивести польських військових. Також православні церкви, які поляки перетворили на костьоли, повинні були повернутись у свою початкову форму.

Якщо з першим пунктом поляки погодились досить швидко, то з іншими в них виникли проблеми. Навколо пункту про данину почалась суперечка – очевидно поляки не хотіла нічого сплачувати. На це їм відповіли, що якщо вони не прослідують цій умові, то султан залишиться в Польщі на зиму і «весною напевне вирушить до самого Гданська; повинні ви трактувати, повинні поступати відповідно до волі цезарської»²³⁴. Поляки у відповідь почали виправдовуватись, мовляв що в держави немає стільки коштів після років війн, однак вони погодились на меншу суму.²³⁵ Щодо третього пункту, то з ним зв'язані такі сильні суперечки. Турецька делегація вважала, що якщо вони захопили Кам'янцем, тобто головним центром Поділля, то тепер і все Поділля було їхнім. При цьому аргументи поляків ігнорувались. На четвертий пункт, пов'язаний з Дорошенком та церквами, вони неохоче, але все таки погодились.²³⁶

На наступний день переговори продовжились, і під час них було майже узгоджено суму сплачуваної данину – 20 тис. червоних карбованців, при цьому на Польщі не повинні були здійснюватись набіги козаків та кримських татар. Однак польська сторона знову відмовилась від такої малої суми, а також він знов

---

²³⁴ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/П. - Арк. 70; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 170. - Арк. 256-266. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 419 С

²³⁵ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/П. - Арк. 70; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 170. - Арк. 256-266. // Там само

²³⁶ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. N5 2287/П. - Арк. 70-70 зв.; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. N5 170. - Арк. 266-267. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 419-420 С

наголосив що Україна належить тепер султан, а не королю, відповідно і повна територія України повинна належати султан.²³⁷

Говорячи про роль Дорошенка у процесі переговорів, треба на початку зазначити, що прибув він у той же день, що у польська делегація. Була запропонована участь української делегації у переговорах, однак пропозицію відмовила польська сторона. Єдине, що було дозволено Дорошенку, так це проведення перед кожним засіданням переговорів консультації з представниками Туреччини, зокрема з великим візиром. Перед переговорами, що мали проводитись 15 жовтня, гетьман передав візиру політичну програму, в якій відображались саме інтереси України. Того ж дня її передали на ознайомлення полякам.²³⁸

- 1) Встановлення кордонів України на заході по річках Лабунь та Горинь;
- 2) Усі гармати, які перебували в українських містах, мали передатись козакам;
- 3) Влада митрополита Йосефа Нелюбовича -Тукальського поширювалась на всі церкви по всій території України та Польщі;
- 4) Православні церкви, які поляки перетворили на костьоли, повинні були повернутись у свою початкову форму.²³⁹

Коли сформовані Дорошенком умови були представлені, то польська делегація висловила свою категоричну відмову їм слідувати, оскільки, на їх думку, надавати занадто багато території козакам небезпечно, на що їм турки

---

²³⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - С. 434. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 420 С

²³⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - С. 434; Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/И. - Арк. 72. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 420-421 С

²³⁹ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/И. - Арк. 72. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 421 С

відповіли «... не горюйте з цього, мають тепер володаря, котрий знатиме, як з ними бути і як їх утримувати».²⁴⁰

Однак раптово турецька делегація змінила свою думку, пішовши на поступки полякам: під час нових переговорів, що відбулись 15 або 16 жовтня, було запропоновано турками, щоб українські кордони не змінювались, а питання релігійного змісту знімались з обговорення. Окрім цього, була встановлена сума данини розміром у 22 тис. червоних злотих та Османська імперія відмовилась від своїх претензій на Руське воєводство. Причину таких змін встановити важко, однак можна зробити припущення, що вплив на турків здійснив кримський хан, який був посередником у переговорах.²⁴¹

16 жовтня статті договору були узгоджені. 18 жовтня турецько-кримське військо почало відступ назад до Кам'янця, що означало припинення бойових дій між державами.²⁴² В остаточному документі було встановлено чотири статті:

1) Перша фокусувалась на інтересах татар, які перейшли на бік Туреччини – ця стаття виступала їх гарантом на безпечне перебування на території Польщі;

2) Друга визначала щорічну сплату данини (яку в статтях називають упоминком) у розмірі 22 тис. червоних злотих;

3) Третя зазначала відхід Поділля до Османської імперії та вихід з території польських військових. Все, що було завойовано у Руському воєводстві, поверталось до власності Польщі. Стаття також визначала, як мали вирішуватись прикордонні конфлікти та право польської шляхти на проживання на територіях Поділля.²⁴³

4) У четвертій розкривалось питання України. Юридично визнавалась

---

²⁴⁰ Цит за : Там само

²⁴¹ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 421-422 С

²⁴² Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 422 С

²⁴³ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/11. - Арк. 81зв.-82; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 1592. - Арк. 431-432 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 423 С

незалежність України, проте її конкретні кордони не були визначені. Західні території все ще належали Польщі. Польські військові мали залишити території та, зокрема фортеці, і залишити всі гармати та боєприпаси. Козаками при Ханенку надавались гарантії на вільне повернення до своїх домівок, однак самому Ханенку заборонялось повертатись в Україну.²⁴⁴

Отже, кампанія 1672 року стала одним із найуспішніших військових заходів Османської імперії проти Речі Посполитої та призвела до суттєвих змін у політичній ситуації в регіоні. Захоплення Кам'янця-Подільського, похід на Львів і нездатність польської сторони організувати ефективний опір змусили її піти на мирні переговори, результатом яких стало укладення Бучацького договору (*Додаток Д*).

Важливу роль у цих подіях відіграв гетьман Петро Дорошенко, який виступив союзником Османської імперії та безпосереднім учасником військової кампанії. Завдяки підтримці турецько-татарських сил йому вдалося домогтися міжнародного визнання Української козацької держави, що було закріплено в четвертій статті Бучацького договору. Хоча умови угоди не визначали чітких кордонів України та значною мірою залежали від інтересів Османської імперії, сам факт юридичного визнання козацької держави став важливим дипломатичним успіхом Дорошенка.

Водночас Бучацький договір продемонстрував суперечливість політичного курсу гетьмана. Досягнення мети об'єднання українських земель відбувалося за умов залежності від Османської імперії, що викликало неоднозначне ставлення серед населення та козацької старшини. Незважаючи на це, події 1672 року стали кульмінацією зовнішньополітичної діяльності Петра Дорошенка та засвідчили його вагомий вплив на міжнародні відносини Східної

---

²⁴⁴ Бібліотека Інституту ім. Оссолінських. Відділ рукописів. - Спр. № 2287/11. - Арк. 81зв.-82; Бібліотека Музею Чарторийських. Відділ рукописів. - Спр. № 1592. - Арк. 431-432 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 424 С

Європи другої половини XVII століття.

4.5. Союз із Портою та його наслідки для внутрішньої ситуації на Правобережжі

Для з'ясування впливу союзу Петра Дорошенка з Османською імперією, військової кампанії 1672 року та укладення Бучацького мирного договору на внутрішньополітичне становище Правобережної Гетьманщини необхідно розглянути події, що відбувалися в регіоні протягом наступних років. Досягнуті гетьманом зовнішньополітичні успіхи, які певний час сприяли зміцненню його позицій, водночас започаткували низку складних процесів у внутрішньому житті козацької держави. Посилення османського впливу на українських землях, перебування тут турецько-татарських військ, а також зміна міжнародного становища Правобережжя викликали неоднозначну реакцію серед населення та козацької старшини. Унаслідок цього поступово загострювалися соціально-політичні суперечності, що негативно позначилося на авторитеті гетьманської влади та перспективах реалізації політичної програми Петра Дорошенка. Відтак аналіз наслідків османського протекторату для внутрішньої ситуації на Правобережній Україні дає змогу глибше зрозуміти причини трансформації політичних настроїв місцевого населення та подальшого послаблення позицій правобережного гетьмана.

Очевидно, ні Дорошенко, ні старшина не були задоволені результатом Бучацького договору та всієї військової компанії загалом. Хоча Гетьманщина не отримувала західні регіони, як це очікувалось, проте пункт про незалежність території в теорії трохи покращував ситуацію Правобережжя як держави, що не могло не радувати гетьмана і старшину. Дорошенко відразу після завершення переговорів почав роздумувати над новими діями щодо своїх територій. Сам Дорошенко не приховував своє бажання поширити владу на міста, що були підвладні Польщі та Михайлу Ханенку, насамперед Умань та Білу Церкву.

Початок цього процесу не заставив себе довго чекати – зупинившись ненадовго в селі Лабунь (сучасне село Майдан-Лабунь, Хмельницька область), він розіслав універсали до міст та містечок навколо Чигирини та Києва про завершення переговорів в Бучачі. В них він наказав жителям зібрати ресурси та підготувати місця для перепочинку козакам. Звідти він вирушив в сторону Умані і згодом зупинився в місті Христинівка (сучасна Черкаська область).²⁴⁵

За словами свідків, місцеві були стурбовані приїздом гетьмана, однак вони все таки йому відправили представників міста та провізію. Гетьман, у свою чергу, був незадоволений тим, що місцеві прийняли Михайла Ханенка за справжнього гетьману. Однак кульмінацією його промови є прохання прийняти його і турецьку владу замість Ханенківської та польської. За обіцяння, що їм забезпечать цілісність своєї віри, тобто православної, та загальних прав і свобод, уманці погодились на визнання Дорошенка на своїй території.²⁴⁶

Ця подія дає зрозуміти, що авторитет Дорошенка як гетьмана був дуже хитким через ряд причин, тому він намагається поширити владу для укріплення. Однак, здійснювалося це не за власним бажанням людей, що свідчить про недовіру з боку громадян, оскільки примус не є надійним засобом впливу на суспільство та може призвести до повстань.

Така ситуація свідчила про обмеженість політичної підтримки Дорошенка серед населення Правобережної України. Значна частина міщан і козацтва з недовірою ставилася до його союзу з Османською імперією, побоюючись посилення турецького впливу на українські землі. Тому визнання влади гетьмана часто було наслідком військово-політичних обставин, а не добровільного вибору місцевих громад. У довгостроковій перспективі це негативно впливало на

---

²⁴⁵ Величко С. Назв, праця. - Т. 2. - С. 163 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 426 С

²⁴⁶ Величко С. Назв, праця. - Т. 2. - С. 163 // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 427 С

стабільність його влади та створювало передумови для подальшого загострення внутрішньополітичної боротьби на Правобережжі.

Дуже важливим фактором, який вплинув на таке ставлення до гетьмана, а також ще одним наслідком кампанії 1672 р., є діяння султана на завойованих територіях. Зокрема дуже постраждав релігійний аспект як і української, так і польської спільноти. Після завоювання Кам'янця, султан дозволив представникам православної та католицької релігій залишити місті три церкви і три костьоли. Однак, як засвідчує один із місцевих жителів «...після взяття Кам'янця Подільського християнські церкви і римської віри костьоли турки розорили і поробили мечеті, а образи з церков і з костьолів виносили і клали на проїжджих брамах, і веліли Кам'янця - Подільського жителям християнам і різної віри людям по тим образам іти і всякий глум чинити...»²⁴⁷. Тих, хто не погоджувався з цим, турки забивали камінням насмерть.²⁴⁸

Навіть на вільних від влади турками містах спостерігалися прояви неповаги за турками і татарами. Одним із прикладів є їхня поведінка перших під час служіння на честь завершення військової кампанії в Чигирині. Дорошенко ще до подій в Умані побував в Чигирині разом із султаном та його свитою. Під час церковної служби, турки «сміялися і словами лаялися явно і називали собаками»²⁴⁹. Коли митрополит, що проводив службу, почав обходити місто, то один з високопоставлених турецьких військових, який спостерігав за процесією, побачив на ньому митру²⁵⁰, що значно обурило його і він наказав зірвати її,

²⁴⁷ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. XI. - С. 75. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 429-430 С

²⁴⁸ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. XI. - С. 75. // Так само

²⁴⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - С. 436. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 430 С

²⁵⁰ Митра – це урочистий головний убір єпископів у християнських церквах (зокрема православної і католицькій), який символізує їхню духовну владу та використовується під час богослужінь і церковних обрядів.

оскільки за його словами «у греків ніколи так не ходять і митрополити таких шапок, окрім патріарха, не носять»²⁵¹. Дорошенку вийшло вмовити турка цього не робити, посилаючись на слова султана про вільне сповідання християнства. Однак, коли сам митрополит дізнався про те, що хотів вчинити турецький військовий, він виразив Дорошенку свій сумнів у доцільності союзу з Туреччиною і порекомендував тому почати думати над тим, як позбутися впливу Османської імперії на території Правобережжя.²⁵²

Зазначена подія стала одним із чинників, що сприяли зростанню недовіри до османського союзника серед православного духовенства. Вона також продемонструвала наявність суперечностей між політичними інтересами гетьманського уряду та релігійними настроями значної частини українського суспільств

З цих фрагментів з релігійного життя Гетьманщини ми можемо зробити висновок, що повага до християнства визначалась лише номінально, тоді як на практиці релігія зазнавала утисків та гноблень. Крім цього, зі свідчень свідків, зокрема слів митрополита, можемо знову підтвердити думку про те, що авторитетність Дорошенка слабшає.

Поступове пониження авторитетності персони Дорошенка на території України просувалось за рахунок активізації опозиції. Особливою постаттю в цьому контексті є полковник Яків Лизогубу, який був весь час при Дорошенку і слідував його політиці, однак після Бучацького миру він почав таємні переговори з московськими агентами з намірами перейти на їх бік та вбити Дорошенка – він вважав, що Туреччина розграбує та «душить» гетьманство аби поширити власний вплив на територіях Правобережжя.²⁵³ Аби протидіяти потенційним

---

²⁵¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - С. 436. // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 433 С

²⁵² Там само

²⁵³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 443-444 С.

діянням полковника, Дорошенко вирішує одружити свою доньку на його сині. Однак це не допомогло розвіяти думки Лизогуба про перехід до московського царя.²⁵⁴

Щодо самого царя, то і він сам почав проявляти зацікавленість у здобутті території Правобережної Гетьманщини. Це почалося через те, що почались поширюватись чутки про відмову Польщі від своїх прав на Правобережжя через результати Бучацького договору, а саме через умову визнання незалежності Гетьманщини. Це і за мотивувало царя почати роздумувати о схиленні Петра Дорошенка до проведення переговорів, а з ними – до визнання підданства Московському царству.²⁵⁵

Така перспектива не подобалась насамперед лівобережному гетьману, Івану Самойловичу, оскільки у порівнянні з Дорошенком його авторитет був ще меншим, а перехід Дорошенка до царя сильно загрожував його власному правлінні на лівому березі. Він починає активно шукати способи впливу на царя, аби вмовити його від цих думок: він відправляє ніжинського протопопа Симеона Адамовича, який відомий своїми здібностями здобувати довіру людей та використані їх у своїх цілях, до Москви на переговори з царем. Адамович мав зробити так, аби цар зрозумів, що «не потрібно вступати у жодні перемовини з Дорошенком, а для запобігання війни з Туреччиною слід спорядити військову експедицію до Криму; якщо ж государю хочеться підпорядкувати собі правобережну Малоросію, то слід негайно відправити проти Дорошенка велике військо».²⁵⁶ На переговорах Адамович змінив деякі положення, які він мав декламувати і остаточним рішенням царя стало схилення Дорошенка до

---

²⁵⁴ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. - Т. XI. - С. 152. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 434 С

²⁵⁵ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 435 С

²⁵⁶ Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 436 С

підданства Московській державі на добровільних засадах, у разі відмови від цього – на Правобережжя розпочнуть наступ.²⁵⁷

Висновки до розділу

Матеріали здійсненого аналізу, який засвідчено бажання гетьмана щодо Правобережної України, можемо сформувати цілісний список цілей, реалізацію яких Дорошенко намагався забезпечити через відносини із султаном, оскільки польський уряд не дав можливості їх здійснити: забезпечення православних священників правами та позбавити їх від гніту на релігійній підставі; надання Гетьманщині автономії, визнаючи її незалежною державою; забезпечення козаків, що перебувають на території Польщі, правами та позбавити їх від гніту з боку шляхти; визнання Петра Дорошенка легітимним гетьманом, надаючи йому право на здійснення своїх повноважень на підвладних територіях; звільнення території Правобережжя від польських військових та від обов'язкового утримання їх за власні кошти; допомогти гетьману забезпечити об'єднання козаків обох берегів Дніпра та припинити чвари між ними.

Дослідивши інформацію щодо підготовки та самого процесу прийняття підданства Гетьманщиною, ми можемо дійти до висновків, що переговори були дуже складними для всього козацького народу по різних причинах. Також, вивчення відповідної літератури надало нам розуміння того, що події на раді в Корсуні офіційно задали шлях співтовариству та співпраці гетьманської і турецької держав.

Завдяки аналізу джерел та історичних пам'яток, пов'язаних з подіями після прийняття протекторату Дорошенком та їх наслідками, ми робимо висновки, що прийняття протекції від Османської імперії призвів до негативного ставлення оточення гетьмана та держав, оскільки це погрожувало їх безпеці, однак сам по

---

²⁵⁷ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 437 С

собі союз Портою мав на меті благу ціль, реалізація якої призвела до воєн та конфліктів між політичними діячами та цілими державами.

Аналіз ходу бойових дій під час військової кампанії 1672 р. надає нам розуміння, що сили Османської імперії значно перевищують українські, що призвело до поступового розчарування султана у Гетьманщині, як у своєму васалі. Розгляд статей дає можливість зрозуміти, що так чи інакше все це робилось не задля блага України, а лише для вигоди самого султана.

Проаналізувавши події, що відбулися після укладення Бучацького договору, можемо сформулювати єдиний перелік наслідків для внутрішньої ситуації Правобережної України: послаблення авторитету Петра Дорошенка як гетьмана; релігійні утиски з боку турків; розростання опозиційних та анти-гетьманських настроїв серед мирного населення та козаків; зачаток зацікавлення Москви у територіях Правобережжя, що призвело.

РОЗДІЛ 5

НАСЛІДКИ ОСМАНСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ЇЇ ОЦІНКА

5.1. Реакція українського суспільства та Православної церкви на союз з мусульманською державою

Для розуміння реакції українського суспільства на союз Петра Дорошенка з Османською імперією необхідно насамперед з'ясувати, якою була репутація гетьмана до укладення цієї угоди. Хоча Дорошенко був висунутий на гетьманство за підтримки Кримського ханства, значна частина населення Правобережної України позитивно оцінювала його діяльність. На відміну від своїх попередників — Павла Тетері та Степана Опари, — він брав активну участь у громадському житті та намагався зосередити свою політику не лише на веденні воєн, які виснажували країну. Про його авторитет і популярність свідчать повідомлення найрізноманітніших сучасників — московських агентів, запорожців, польських урядовців і представників козацької старшини. Особливі сподівання населення були пов'язані з прагненням гетьмана об'єднати українські землі та забезпечити стабільність у регіоні. Саме тому зміна зовнішньополітичного курсу Дорошенка та його зближення з мусульманською державою викликали значний суспільний резонанс і неоднозначні оцінки серед різних верств населення.²⁵⁸

Проте, як почалися переговори з турками, все стало поступово змінюватись: протягом тексту неодноразово згадувалось, через що пройшло мирне населення з приходом турків та частішими візитами татар. Очевидно, що після початку подібних акцій громадяни не могли ставитись до гетьмана, через якого і почалося це все насилля, так само.

---

²⁵⁸ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России.-Т.УІ.-С. 245-246. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 152 С

В результаті всіх діянь турків і татарів, а також орієнтованої на них політики Дорошенка, багато жителів Правобережжя починають перебиратись на лівий берег. Повідомляється, що люди тікали навіть з Чигирин, і настільки була складна проблема, що Дорошенку прийшлося видати універсал, за яким жителям правого берега заборонялось покидати свої домівки, інакше Дорошенко організує їх пошук на чужих землях.²⁵⁹

Також важливо зазначити, що за період правління Дорошенка стало з'являтися багато «тум» - дітей, в яких один з батьків українського походження, а другий – турецького або татарського.²⁶⁰ Вони були і до нього, але ті діти з'являлись здебільшого через набіги татарів на Гетьманщину або під час перебування татарів на території Гетьманщини під час походів разом з Дорошенком. Наприклад, у одному з листів козаків до Дорошенка писалось, що «...на Побужжі татари козачок і цнотливих семирічних дівчаток без боязні Божої гвалтували. Свідчать про це Ладижин, Цибулівка, Рашків і Козинці, де приневолені християни з важкої бусурманської неволі утікають»²⁶¹. Тепер же до них долучились турки. Подібне ставлення до українських жінок та дітей не могло не викликати обурення українського суспільства. Наслідком цього стало не лише зростання недовіри до турецько-татарських союзників, а й поглиблення соціальної напруги на Правобережжі. Поява дітей від змішаних українсько-турецьких та українсько-татарських шлюбів або позашлюбних зв'язків стала ще одним свідченням складних і суперечливих наслідків політики Дорошенка та його союзу з Османською імперією і Кримським ханством.

Щодо Православної церкви, то від самого початку вона виражала свої сумніви у цьому напрямку зовнішньої політики гетьмана. Відомо, що у вересні

---

²⁵⁹ Костомаров Н. И. Руина. - С. 257. // Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 526-527 С

²⁶⁰ Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687) ... - С. 503

²⁶¹ Архів головний актів давніх. - Ф. 559. - Спр. № 3036. - Арк. 215 // Цит за: Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 353-354 С

1667 р. Дорошенку надійшов лист від Києво-Печерського архімандрита²⁶² Інокентія Гізеля, в якому той, звертаючись від імені всього духовенства, просив гетьмана відмовитись від орієнтації на Османську імперію, посилаючись на те, що «бусурмени, за своїм законом, повинні нищити християн, і тому під ними християнські народи грецькі, слов'янські й інші вигублені, та й сам народ руський вони запроваджують у неволю в усі кінці світу, і мучать немилосердно»²⁶³. Натомість Гізель рекомендував змінити курс з турецької на московську державу.²⁶⁴ Як бачимо, Дорошенко не прислухався до архімандрита, про що свідчать події подальших років.

Хоча в укладеному під час Корсунської ради договорі про підданство 1669 р. було прямо зазначено, що «...турецькі й татарські війська, входячи в Україну, не будуть будувати мечеті, не будуть руйнувати і грабити українських церков чи обертати їх на мечеті...»²⁶⁵, були засвідчені порушення турками і татарами, що безсумнівно позначилось на настроях православної церкви, погіршуючи їх і так негативне ставлення до мусульман.²⁶⁶

Найвідоміший та найяскравіший прояв цього відбувся у Кам'янці після захоплення турками – вони пообіцяли місцевим залишити по три костюлу та церкви, однак насправді спочатку в Кам'янці зробили лише одну церкву та один костюл, потім костюл перетворили на мечеть – турки були якими противниками Берестейської унії та, відповідно, католицької віри, - а згодом зникла і православна церква. З'явилося багато заборон стосовно православ'я з боку

---

²⁶² Архімандрит – це вищий чернечий сан у Православній церкві, який надається священнослужителю-монаху (ієромонаху) як почесний титул або за виконання обов'язків настоятеля великого монастиря чи кількох монастирів.

²⁶³ Цит за: Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687). - Вінніпег, 1956. - С. 127-128

²⁶⁴ Там само

²⁶⁵ Цит за: Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687) ... - С. 129

²⁶⁶ Там само

турків: заборонялось дзвонити у церковні дзвони, а також вводилась спеціальна плата туркам за хрещення, вінчання та похорони.²⁶⁷ Турки згодом почали красти дітей в українців та перевозити в Туреччину «... жеби ті діти малі християнські там побусурманили»²⁶⁸.

5.2. Позиція Московської держави, Речі Посполитої і Кримського ханства

Починаючи зі ставлення Московського царства до стосунків Петра Дорошенка з Османською імперією, слід зазначити, що відносини самого царства з цим гетьманом почалися незадовго після початку стосунків с Туреччиною. Конкретніше – між ними зав'язуються стосунки після укладення Андрусівського миру 1667 р.

Московський цар не був задоволений умовами цього договору: по-перше, перспектива тимчасового володіння Києвом не тішила царя, а навпаки загострювала проблему територіальної цілісності московської держави; по-друге, спільна з Польщею влада над Запорізькою Січчю при реалізації виявилась складною, оскільки кожна з держав хотіла оказати більшого впливу, тим самим просуваючи лише власні інтереси; по-третє, царський уряд мав сплатити 1 млн. польських злотих в якості компенсації за території та майно, які переходили під юрисдикцію Московського царства, що значно було по державній казні.²⁶⁹ Сам же цар вважав, що поляки, більшість з яких були католиками, не повинні володіти територіями Правобережжя, на якій сповідувалось християнство. При

---

²⁶⁷ Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687) ... - С. 129-130

²⁶⁸ Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657-1687) ... - С. 131

²⁶⁹ Чухліб Т.В. Андрусівський договір (Перемир'я) 1667 р. / Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В... - 87-88 С

цьому, до царя вже дійшли чутки про прийняття гетьманом протекції Османської імперії.²⁷⁰

Тому царю спав на думку план: через два роки, коли потрібно буде віддавати Польщі Київ, потрібно запевнити польських представників, що це не можна робити, оскільки на Київ може почати претендувати султан. Тому найкращим варіантом буде передати Москві Правобережжя та запевнити Дорошенка прийняти підданства царя.²⁷¹

Першу спробу контакту Москви з Дорошенком можна спостерігати у листах брата Петра Дорошенка, Григорія Дорошенка, який перебував у московському полоні. В ньому він запевняв гетьмана, що його випустять лише за умови, що Петро Дорошенко прийме підданство Москві. Підданство гетьман не прийняв, проте Григорія Дорошенка випущено, на що Петро Дорошенко направив листа цареві з подякою за цей акт.²⁷²

Згодом, у вересні 1667 року, Дорошенку надійшов лист від Інокентія Гізеля, в якому той зазначав те, як добре жилося в Україні раніше, до прийняття підданства Польщі, тому з цього слід зробити висновки та піддатися Московському царству.²⁷³

З цього фрагменту зрозуміло, що Московське царство бажало мати Правобережжя під своєю юрисдикцією та негативно ставилось як і підданства Туреччині, та і підданства Польщі. І це лише один із моментів з історії московсько-козацьких відносин, під яких перші намагалися схилити козаків на свій бік, поки другі боролися за свої права.

Відносини між московським царем та гетьманом продовжувались – обидва хотіли об'єднати території обох берегів Дніпра, однак з різних причин, що

---

²⁷⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 146-147 С.

²⁷¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 147 С.

²⁷² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 147 С.

²⁷³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 149 С.

непокоїло царя, оскільки Дорошенко міг би почати боротись проти нього заради незалежності Гетьманщини. Цар відправляв різні посольства до Чигирини з різними переліками умов про підданство, але Дорошенко висунув власні: цар мав забезпечити військову та гуманітарну допомогу проти татарів, які здійснювали численні напади на Правобережжя, а також вивести з Лівобережжя московських військових. Це значно не сподобалось московському уряду, тому він вирішив проігнорувати цей перелік умов та вислати повторне посольство з власними.²⁷⁴ Після цієї події стосунки між державами занепали, та в гетьмана були вже інші турботи – напередодні була Корсунська рада 1669 р.²⁷⁵

З цієї частини тексту зрозуміло, що московський цар мав егоїстичні наміри щодо України, що підтверджувалось у стосунках з Дорошенком та в тому, як вони тихо припинились після декількох років переговорів. Щодо Туреччини, то цей фрагмент дає зрозуміти, що гетьман вважав підданство турецькій державі більш вигідним та авторитетнішим, ніж московській.

Наступний же зв'язок відбувся вже після підписання Буцацького миру 1672 р. Як вже згадувалось у попередньому розділі, Московська держава все ще була зацікавлена у Правобережній території, тому вирішила скористуватись виснаженістю після військової кампанії та недовірою до турків Дорошенка та почати відновлювати відносини з гетьманом.²⁷⁶

Щодо реакції Речі Посполитої: очевидно, з урахуванням того, що переговори з Туреччиною на початку велися таємно, то король не міг ставитись до цих відносин позитивно. Польща проводить чисельні переговори з гетьманом та старшиною, аби запевнити їх розірвати ці відносини, навіть пропонуючи вигідні для них пропозиції.

---

²⁷⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 240-241 С.

²⁷⁵ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 243 С.

²⁷⁶ Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет... - 435 С

Так, у вересні 1667 р. король пише листа до Яна III Собеського, де він рекомендує йому провести з гетьманом переговори з метою запевнити того розірвати свої відносини з Кримським ханством. Король, у свою чергу, обіцяв провести комісію для розв'язання українського питання (цією комісією стала Острозька комісія 1670 р.) та навіть визнати незалежність Правобережжя. Однак коли Дорошенко ознайомився з листом короля, то зваживши всі варіанти, вирішив відхилити його пропозиції, оскільки, по-перше, досвід Дорошенка з поляками вже довів, що ті не є занадто надійними особами; по-друге, він розумів, що держава не може собі дозволити цей акт через фінансові та насамперед внутрішньополітичні труднощі.²⁷⁷

З кожним роком відносини Правобережжя та Речі Посполитою все більше напружуються, а з Османською імперією покращуються, що значно турбувало польського короля. Слід пригадати хронологію: як у листі Дорошенка до Яна III Собеського за жовтень 1670 р. зазначається, що польські військові, що перебували на гетьманській території, грабували місцеве населення та знущались над ним. У відповідь гетьману через декілька місяців, вже на початку 1671 р., тобто вже після прийняття гетьманом протекції султана надійшов лист, в якому писалось про те, що дії для вирішення проблеми будуть вчиненні, однак на практиці нічого не трапилось.²⁷⁸ Проте вже на початку 1671 року, тобто після прийняття Дорошенком османської протекції, стало очевидним, що обіцяні зміни так і не були реалізовані. Польські військові продовжували перебувати на території гетьманату, а скарги місцевого населення залишалися без належного реагування. Це ще більше посилювало недовіру гетьмана до Речі Посполитої та сприяло його подальшому зближенню з Османською імперією як потенційним союзником у боротьбі за збереження власної влади та реалізацію політичних планів.

---

²⁷⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 131 С.

²⁷⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 321-322 С.

У цьому ж році починається війна між Річчю Посполитою та козацько-татарським військом, а згодом у 1672 р. до процесу приєднується Туреччина напряду. Перед початком турецького наступу, султан попереджає у листі про те, що оскільки українські землі тепер належать йому, на них король вже немає ніяких прав і що напад на них буде каратися.²⁷⁹ Зі схожою думкою звернувся і великий візир до короля: «Падишах дочувсь, що ви замишляєте наїзд на козацьку землю, котра належить до обшару його володінь. Через те посилається Тобі найвище надме²⁸⁰. Як тільки познайомитесь з його змістом, негайно дайте нам знати, які заходи вважаєте за корисні для себе, для своєї землі та підданих».²⁸¹

Цей момент дає зрозуміти, що султан не уникав переговорів з королем. Навпаки, він намагався ще до початку військової кампанії 1672 р. вирішити це мирно. Однак цьому мирному процесу завадило те, що король не прийняв погрозу султана за дещо серйозне та продовжив вчиняти шкоди Правобережжю.

Бучацький мир сприймався поляками як дещо ганебне, але самі вони погодились на такі умови лише через те, що більше не хотіли, аби проливалась польська кров.²⁸² Тому, коли татари з турками повернулись на свої території, вони почали планувати помсту – насамперед, в Польщі відмовились ратифікувати Бучацький мир. Одним із проявів цього є відмова польського уряду передавати Дорошенку території Білої Церкви, а згодом поляки ще й здійснили успішний напад на Фастів(сучасна Київська область).²⁸³ Як результат, Дорошенко сповістив султана про невиконання поляками умови договору, на що

---

²⁷⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 403-404 С.

²⁸⁰ Наме́ – це слово персько-турецького походження, яке зазвичай вживається у значенні будь-якого письмового тексту. Воно може означати лист, послання, запис, книгу або твір, тобто загалом підкреслює, що йдеться про щось написане.

²⁸¹ Цит за: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 404 С.

²⁸² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 435 С.

²⁸³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 440-441 С.

той наказав татарам вирушити на поміч гетьману, а самому Дорошенку – готуватись до походу.²⁸⁴

Тим часом, Польща вирішила знову спробувати перетягти Дорошенка на свій бік, здійснюючи це за рахунок окремих поступок, які насправді були тимчасовими. І сам Дорошенко пробував налагодити стосунки з поляками, надіславши у лютому 1673 р. лист, в якому пропонував піддатися Речі Посполитій на умовах Гадяцького договору. Однак турки перехопили козацького посла і султан почав допитувати Дорошенка про його наміри. На це Дорошенко відповів: «Робив я це умисне, обдурюючи поляків, щоб вони не наступали на мене, поки прийдуть ваші турецькі сили»²⁸⁵. Не можна точно стверджувати, що він дійсно намагався ввести поляків, а не справді порозумітись, оскільки джерела подають різну інформацію з цього приводу.

Переходячи до аналізу ставлення Кримського ханства до Петра Дорошенка, слід нагадати, що відносини гетьмана з Османською імперією почалися фактично через них, а більшість турецько-українських переговорів проводились за їх посередництвом. Сам же Дорошенко взагалі почав відносини з Туреччиною для того, аби припинити постійні татарські напади на козацьку територію.

Проте, протягом всього періоду зносин між Османською імперією, Кримським Ханством та Гетьманщиною, можна помітити, що султан ставиться лояльніше до козаків. Це проявляється неодноразово у ситуаціях, які за такою схемою: представники Кримського ханства, будь то прості військові чи сам хан, роблять щось по відношенню до Гетьманщини – Дорошенко пише листа, в якому жаліється на діяння татарів – султан надсилає листа, до той обурюється на їх поведінки, зазначаючи, що його васали мають жити в мирі. Очевидно це, разом з іншими факторами, не могло не вплинути на ставлення татар до козаків.

---

²⁸⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 441 С.

²⁸⁵ Цит за: Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 453 С.

Важливу роль у відносинах татар з українцям відіграє також події Підгаєцької кампанії. Поки більшість татар перебувала разом з козаками на українських територіях, Іван Сірко здійснив напад на Крим, в результаті чого було повністю зруйноване місто Арбаутук (сучасне місто Арабат, Крим, Керченський район), вбили близько 2 тис. татар та стільки ж татарських жінок і дітей забрали на Запоріжжя.²⁸⁶ Це значно підірвало настрої татарів до козаків, насамперед до самого Дорошенка.

Після подій кампанії відносини гетьмана з ханом напружуються. Вони починають планувати похід проти Дорошенка в якості помсти за смерті багатьох військових під час Підгаєцької кампанії – кількість полеглих за розрахунками сягала близько 10 тис. осіб. Окрім цього, татарські громадяни вважали свого хана фактично маріонеткою султана, яка виконує всі накази, навіть якщо вони не принесуть вигоди ханству, через що напружується ще й внутрішня ситуація держави.²⁸⁷

Через це, між татарами та поляками починаються переговори за ініціативи перших, під час яких татари пропонують допомогти Польщі у боротьбі проти Дорошенка. На це султан не здійснював ніякого впливу, оскільки сам був зайнятий війною в Венецією і починати війну на півночі сильно вдарило б по турецькій військовій силі. Починають поширюватись чутки, що татари разом з Юрієм Хмельницьким планують наступ проти гетьмана, і це все неначе здійснювалось за наказом султана.²⁸⁸

Хоча останній фрагмент і оповідає про появу чуток, які так і не були реалізовані, це все одно важлива інформація, оскільки вона свідчить про стан, в якому перебували татарсько-українські відносини.

---

²⁸⁶ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 136-137 С.

²⁸⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 165-166 С.

²⁸⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 313-314 С.

5.3. Військово-політичні наслідки (1672–1676 рр.)

Найкращим варіантом для розуміння військово-політичних наслідків буде розгляд найважливіших подій за період 1672-1676 рр.

Чим довше Дорошенко перебував під протекцією з Османською імперією, тим більше він розчаровувався у своєму рішенні: результати спільної військової кампанії 1672 р. не привели до тих результатів, яких гетьман очікував. Більше того, окрім султана від цих подій ніхто більше користі не отримав: поляки втратили Поділля та були позбавлені всяких прав на Правобережжя; татари втратили велику кількість війська під Львовом; українці хоча і стали юридично незалежними, однак насправді вони опинялись у ще гіршому становищі, ніж раніше. Проте залишатись у скрутному становищі не подобалось нікому, тому кожна зі сторін почала шукати рішення для своїх проблем.

Як вже зазначалось, Польща через деякий час після підписання Буцацького миру почала планувати помсту проти Османської імперії. Першим кроком до цього стала відмова від передачі Білої Церкви українцям, хоча це була одна з умов Буцацького миру, що стосувався українських земель. Хоча Польща відправила на Правобережжя свого представника на переговори з гетьманом, сама ж вона готувала військо для нового походу на Гетьманщину. Але і сам гетьман не сидів, склавши руки – він готував військо для захоплення Білої Церкви силою: він відіслав до Криму посланця Івана Мазепу(у майбутньому - гетьман) для початку переговорів з татарами щодо походу. Переговори були вдалими, і вже через місяць татари прибули на Правобережжя. Сам Дорошенка не брав прямої участі у поході – замість нього за головного став наказний на прізвище Шуліка (ім'я невідоме). Під час походу загинуло багато козаків і татар, проте самі турки не прибули. Позитивних результатів похід не приніс, оскільки вже через декілька днів після початку бою до Чигирину прибув лист, в яких Польща пропонувала піддатися їй замість Османської імперії.²⁸⁹ Дорошенко

---

²⁸⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 455 С.

відмовляється та виводить військо, оскільки йому надійшли відомості про те, що лівобережний гетьман Іван Самойлович планує здійснити проти нього збройну акцію. Акцію було придушено московським царем, який все ще був зацікавлений у відновленні відносин з Дорошенком.²⁹⁰

Відомо, що на момент осені 1673 р. Польща вже була готова до початку війни, тримаючи за собою 40 тис. польських та 12 тис. литовських військових. До того ж, сама польська держава мала досить вагому перевагу – в Криму в той час панувала епідемія чуми, а також Польща заплатила Івану Сірку, аби він здійснив походи проти Криму.²⁹¹

У той же час сам Дорошенко не був зацікавлений у війні і в підтримці будь-якої із сторін після багатьох років війн. Він лише очікував війни та, насамперед, її результатів, аби примкнути до сторони-переможниці під час або вже після війни.²⁹²

Проте до нього приїздив турецький посол з наказом почати підготовки до боротьби проти Польщі. Однак сам він не збирався брати участі у ній, а лише вислав два полки козаків (при цьому сам Дорошенко зазначав, що його козаки не будуть здійснювати шкоди полякам)²⁹³ – паралельно з початком польсько-турецькою війною почався похід проти Дорошенка за участю московських та запорозьких військ. Військо було велике, налічувало близько 80 тис. осіб, тому Дорошенко запросив допомоги в султана. До того ж під час цієї операції Яків Лизогуб, які вже довгий час планував це здійснити, зі своєю старшиною та військовими присягнули московському цареві на підданства, зраджуючи таким чином Дорошенкові.²⁹⁴ Разом із Самойловичем, вони здійснили наступ на Чигирин, за результатами якого їхні війська було розбито – точно відомо, що

²⁹⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 456 С.

²⁹¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 481 С.

²⁹² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 481-482 С.

²⁹³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 483-484 С.

²⁹⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 484-486 С.

анти гетьманських військових було більше за все населення Лівобережжя, тоді як про сили Дорошенка достовірно нічого не відомо, оскільки свідчення заявляють про досить таки різні числа: хтось заявляв, що їх кількість сягала 2 тис. військових, тоді як за заявою самого Самойловича їх було близько 15 тис.²⁹⁵

Однак через деякий час опозиційні війська захопила Корсунь, напередодні ради, під час якої мали переобрати гетьмана. Звідти Самойлович розіслав листи до правобережних полків, в яких він визначав нове місце для проведення ради – місто Переяслав. Сам же Дорошенко не вважав захоплення Корсуня проблемою – і напередодні, і після захоплення міста він розіслав велику кількість листів до султан та турецьких політичних діячів з проханням надати військову допомогу. Султан його запевнив, що допомога надійде згодом, але через відстань між Стамбулом і Чигирином вона прийде нескоро.²⁹⁶

Рада відбулась 17 березня 1674 р., як зазначалось, в місті Переяслав з метою обрання нового гетьмана, який правив би на обох берегах Дніпра. На початку ради виступив Михайло Ханенко, який склав клейноди, що були надані польським королем, та публічно заявив про своє небажання ставати гетьманом.²⁹⁷ В результаті ради, гетьманом обох берегів Дніпра було обрано Івана Самойловича,²⁹⁸ а сам Дорошенко висловив бажання піддатися московському царю за умови, що права правобережних козаків не будуть порушуватись.²⁹⁹

Однак виникла велика проблема, яка послужила причиною припинення переговорів між Дорошенком та представниками Московського царства: в Польщі був обраний новий король – Ян III Собеський, який відразу відчув

---

²⁹⁵ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 487-488 С.

²⁹⁶ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 488-491 С.

²⁹⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 493-494 С.

²⁹⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 495 С.

²⁹⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 497 С.

неладне після захоплення Корсуня, через що наказав почати наступ на Східне Поділля.³⁰⁰ Опозиція була вимушена, за наказом царя, відступати.³⁰¹

Між Дорошенком та новим польським королем починаються переговори: другий висунув пропозиції, за якою якщо гетьман відмовиться від турецької протекції, то він забезпечить мир між Правобережжям та Московією. Відповідь Дорошенка невідома, проте Самойлович здійснив заходи саботажу їх відносин, виславши листи від імені Дорошенка королю. Король повірив в правдивість листа, за що сильно розгнівався на гетьмана. Аби врегулювати ситуацію, Дорошенко погоджується служити королю. Паралельно з цим він надсилає листа кримському хану з проханням про допомогу.³⁰²

В середині серпня 1674 р. з Туреччини прибуває військо, яке за собою руйнує цілі міста й грабує та вбиває людей, що викликало паніку по всій території України. Султан планував піти проти Польщі, однак після звістки Дорошенка, він вирішив змінити свій напрямок³⁰³ – скоріше за все, причиною такої зміни послужило банальне бажання завоювати міста, накрасти речей і людей та за можливості зробити Правобережжя повноцінною частиною Османської імперії. В ході наступу турків було зруйновано не одне місто, причому нападам піддавались міста з обох Берегів Дніпра.

На початку вересня 1674 р. між султаном і Дорошенком були проведені переговори поблизу міста Умань, яке під час походу турків зазнало найбільших руйнувань. Причиною переговорів є рішення султана вертатись назад в Туреччину через високий ризик відповідного нападу з боку Польщі на турецьку армію. Гетьман ще не знав – ця зустріч з султаном була останньою і більше вони не зустрінуться.³⁰⁴

---

³⁰⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 497-498 С.

³⁰¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 499 С.

³⁰² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 503-504 С.

³⁰³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 519-520 С.

³⁰⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 524 С.

Наступ Дорошенка разом з кримським військом на Лівобережжя робило все тільки гірше, знесилюючи і самих військових, і мирне населення українських земель. Цим вирішив скористатися польський король і запропонував провести переговори. На перемовинах Дорошенко запевняв короля, що готов йому піддатися в обмін на забезпечення православної церкви і козаків правами і свободами, хоча він насправді не мав великих надій щодо вдалого результату.³⁰⁵ У лютому 1675 р., він зробив пропозицію в формі переліку з 11 пунктів, суть якої полягала в тому, що він залишався би гетьман під спільною протекцією Османської імперії та Польщі.³⁰⁶ У своїй же відповіді польський король надає деталізовану критику кожного з пунктів, тим самим продовжуючи похід на Правобережжя.³⁰⁷ Тоді Дорошенко зробив нову пропозицію – він запропонував забезпечити королю перемир'я з Кримом або навіть цілою Османською імперією за своїм посередництвом в обмін на реалізацію хоча б одного з виставлених ним пунктів, на він отримує відмову.³⁰⁸ Останній контакт короля з правобережним гетьманом був на початку травня 1675 р. – він попросив Дорошенка звільнити захоплених литовських офіцерів з-під козацької варти.³⁰⁹

Польські наступи продовжуються, а по території бродять татари, що здійснюють напади на все, до чого тільки можуть дотягнутись. Навіть Чигирин був заповнений ними. Ненависть українців досягла апогею, і в Дорошенка не залишалось іншого варіанту, окрім як визнати підданство Москві. У жовтні 1675 р. Дорошенко склав присягу про вірність царю перед Іваном Сірком. Проте вона була нелегітимною через те, що згоди з боку самого царя та лівобережного гетьмана не було.³¹⁰ Йому були надіслані листи від Самойловича, в яких йому

---

³⁰⁵ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 530 С.

³⁰⁶ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 533-537 С.

³⁰⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 538-540 С.

³⁰⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 543 С.

³⁰⁹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 544 С.

³¹⁰ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 572-573 С.

наказувалось предстати перед лівобережним гетьманом і перед ним скласти присягу.³¹¹ Дорошенко цьому противиться і намовляє Самойловича самотійно приїхати до нього – він не хотів лишати Чигирин, оскільки був високий ризик того, в на лівому березі його вб'ють.³¹²

Полеміка між гетьманами була складною та довгою, і призвела до того, що в середині серпня 1676 р. від царя прийшов наказ Самойловичу почати готуватися до походу проти Дорошенка.³¹³ Частина війська опозиції підійшла до Чигирину на початку вересня цього ж року, і між ними та правобережними військами почалася битва, яка протривала недовго – через день після її початку Дорошенко погодився провести переговори поблизу Чигирину. 17 вересня 1676 р., по прибутті Дорошенка до табору опозиційних козаків, він разом зі своєю старшиною склав присягу цареві та відмовився від свого титулу гетьмана в обмін на захист його прав, прав старшини, православної церкви та народу міста. Важливо зазначити, що Самойлович не був в цьому таборі – він та інша частина козаків перебували в таборі на краю лівого берега Дніпра. Тому 19 вересня він разом зі старшиною прибув до табору Самойловича, і тепер вже офіційно піддався царю та склав булаву, закінчуючи таким чином свою кар'єру гетьмана.³¹⁴

5.4. Падіння влади Петра Дорошенка та оцінка його політичного курсу

Очевидно, влада Петра Дорошенка не могла просто так пасти – це був тривалий процес, який простягався крізь роки, на який вплинули багато різноманітних факторів.

---

³¹¹ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 581-582 С.

³¹² Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 586 С.

³¹³ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 602 С.

³¹⁴ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 603-604 С.

Насамперед у цьому процесі важливу роль відіграє українське суспільство – гетьман служить заради нього, тому він обов'язково має імпонувати своєму оточенню та своїм підвладним. Так, за свідченнями декількох московських агентів, які перебували в Чигирині, Дорошенка на початку його кар'єри в якості гетьмана всі поважали, причому повага йшла і з лівого берега Дніпра.³¹⁵ Проте його рішення щодо зовнішньої політики держави поступово це змінювали. Неодноразово вже зазначалось, через які страждання пройшов український народ за роки правління Дорошенка. Очевидно, чим більше страждань, тим більше ненависті.

Дорошенко не міг цього не помітити і не міг цього просто так ігнорувати. Він і сам був знайомий з людиною, яка здійснювала нечесну політику та яка заплатила за свої діяння – з Іваном Брюховецьким, який був вбитий своїми ж козаками. Не було гарантії, що правобережний народ не здійснить таку ж саму помсту за своє життя.

Зрозуміло, що ще одним важливим фактором була зовнішньополітична ситуація. Довгі роки війн проти Польщі та Москви, походи Османської імперії та Кримського ханства, зневажливе відношення до України з боку усіх чотирьох країн, нескінченні обмеження в договорах, в гетьман не був навіть підписантом – просто так не зазнавати впливу від усього цього неможливо. Терпіти подібне складно, а боротися з часом ставало дедалі складніше. Дорошенко приклав багато зусиль, аби хоча б ненадовго об'єднати українські землі у єдину державу, проте ціна його намагань була занадто великою, а результати – занадто малими.

Дорошенко не міг не розчаруватись в тих, з ким він намагався побудувати відносини та в їх політиці щодо України. І вони теж помічали – самі виснажили українські матеріальні та людські ресурси, і тепер не вбачають в Україні достойного союзника, таким чином дестабілізуючи внутрішню ситуацію українській державі та ускладнюючи шлях держави до повної незалежності.

---

³¹⁵ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 157 С.

З часом це починає впливати на настрої близького оточення гетьмана. Так чи інакше, Яків Лизогуб – не єдиний, хто вирішив залишити Дорошенка через його рішення щодо орієнтації зовнішньої політики на Османську імперію та її наслідків. Так, в квітні 1675 р. присягу царю склав весь Стародубський полк під проводом Федора Мовчана, що складав близько 500 осіб.³¹⁶ Згодом передався військовий канцелярист Василь Кочубей, потім другий канцелярист Іван Дорошевич, далі генеральний суддя Чернявський Дмитро, після цього перейшов Лубецький полковник Григорій Гамалія. І це – не єдині представники козацької старшини з Правобережжя, які перейшли на бік царя.³¹⁷ Також важливим моментом стала смерть близького союзника Дорошенка – митрополита Йосифа Тукальського.³¹⁸

В сукупності цих всіх факторів становище Дорошенка було скрутним, що і заставило його відмовитись від титулу гетьмана 19 вересня 1676 р.

Підбиваючи підсумки, до якого висновку можемо дійти із аналізу літератури, пов'язаної з Петром Дорошенком та його орієнтацією зовнішньої політики на Османською імперією?

Петро Дорошенко, як і більшість гетьманів, боровся за незалежність та єдність козацької держави у несправедливому світі, в якому його оточували лише ті, хто лише удавав бажання допомогти досягти своєї мети, проте насправді вони лише хотіла наживитись за його рахунок. Багато гетьманів намагались цього добитись лише через Польщу та Московське царство, хтось міг залучитись тимчасовою допомогою татар. Однак саме Дорошенко відкрив нові горизонти, почавши повноцінно працювати разом із турками.

Ідеї Дорошенка були благими – він відстоював честь і гідність української нації, незалежність і цілісність держави, права і свободи кожного українця.

---

³¹⁶ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 549 С.

³¹⁷ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 551 С.

³¹⁸ Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко... - 554 С.

Проте реалізувати ці бажання завдяки Польщі та Москви йому не вийшло – з самого початку вони стояли у нього на шляху, а після підписання Андрусівського договору все тільки погіршилось. Тому, якщо він не досягне цього «завдяки», то здійснить це «всупереч».

Для цього він і почав свої відносини з Османською імперією. Були вони нестабільними та часто переривались, а сам султан давав багато обіцянок без реальних дій. І коли було підтверджено підданство на Корсунській раді в 1669 р., то кількість цих обіцянок лише збільшувалась. Звісно, після присяги на підданство з'явилися і реальна користь – військова допомога від турків була дуже важливою у державотворчих процесах України.

Проте якою ціною вона надавалась? Скільки українців та українок було вбито, захоплено в полон, зґвалтовано, знищено, неначе вони були ворогами, а не поляки, проти яких і укладалась ця присяга? Скільки ресурсів Гетьманщина згубила туркам, які винищували все на своєму шляху з метою досягнення своїх цілей, які ніяк не корелювались з українськими? І чи розумів Дорошенко, на яких шлях він вступав, заключаючи угоди з Османською імперією?

Можливо і розумів. Можливо в нього була ця невелика надія на те, що тепер все буде по-іншому, краще, аніж коли-небудь до цього.

5.5. Османський напрям у контексті довготривалих українських державницьких стратегій

Коли справа стосується зовнішньої політики держави, то неможливо завжди притримуватись одного і того ж самого курсу. І Україна, очевидно, не є винятком у цьому правилі.

Протягом усієї своєї історії, наша держава завжди боролась за право на незалежність від інших, а зараз – активно захищає це право. Проте досягти її самостійно – неможливо, навіть якщо вести завзяту боротьбу. Україна

неодноразово змінювала курс своєї зовнішньої політики, однак кожна із цих змін була вимушеною.

В цьому контексті османський вектор зовнішніх відносин гетьманської держави – це ще один приклад того, як в Україні не було іншого варіанту, окрім як знову змінити свій політичний напрямок з метою досягнення хоча б мінімальних результатів. Сама ідея о Туреччині як о союзниці за правління Дорошенка не була новою – і до нього були спроби налагодити контакти. Але чи принесли вони яку-небудь користь в ті часи? Вочевидь, ні. До Дорошенка турки не принесли користі українцям, та навіть за нього негативні результати перевищували позитивні.

Навіть якщо за його час роздроблена гетьманщина вперше досягла незалежності, хоч і номінальної, хоч і тимчасової; навіть якщо за нього гетьман зміг протидіяти антиукраїнській політиці поляків завдяки султану; навіть якщо Дорошенку вдалося здійснити відсіч польським військам, які намагались загарбати українські землі собі – чи відповідало вона розмірам тих втрат, яких зазнала Україна? Кількість людей, яких було захоплено в полон, вбито, зґвалтовано, обікрадено, замучено ми ніколи не дізнаємось, навіть приблизно. Час робить свою справу – із ним забуваються всі ті міста, які було знищено під час походів за період 1665-1676 рр. Забуваються і страчені люди, ім'я яких не збереглися у жодному літописі чи документі. Жодна боротьба не проходить без жертв, але чи правильно це? Чи була можливість уникнути цього?

Дати остаточну відповідь – неможливо. Ми можемо гадати скільки захочемо, однак чуже життя вже повернути ми не можемо.

Висновок до розділу

Аналіз загальної літератури про політичну діяльність Петра Дорошенка та літератури, пов'язаної з історією української церкви, допомагає дійти до висновку, що ані простий народ, ані церковні діячі не були задоволені

перспективою союзу Правобережжя і Туреччини та наслідками, які проявились вже після складання підданства султан.

Після ознайомлення з інформацією про реакцію Московського царства, Речі Посполитої та Кримського ханства на прийняття Дорошенком підданства Туреччині, доходимо до єдиного висновку, що цей союз не був бажаним і проти нього навіть застосовувались заходи, які б підірвали довіру султана до правобережного гетьмана.

Джерела про події періоду 1672-1676 рр., тобто після укладення Бучацького миру 1672 р., зображують те, в якому жалюгідному становищі перебуває Гетьманщина, оскільки вона починає зазнавати ще більше пригнічення з боку водночас трьох держав (Туреччини та його васалу Кримського ханства, Речі Посполитої, Московського царства та підвладній їй Лівобережній Гетьманщині). Поступово від співробітництва з Петром Дорошенком починають відмовлятися як і його найближчі союзники, так цілі держави, що призводить до вимушеного прийняття підданства Московії та згодом відмови гетьмана від булави.

Розгляд літератури про загальну політику Петра Дорошенка надає можливість розглядіти те, які моменти вплинули на відмову Дорошенка від посади гетьмана. Скомпільовавши всю вивчену інформацію, можемо дійти до єдиного висновку щодо самого Петра Дорошенка та направленості зовнішньої політики гетьманської держави за часи його правління: сама по собі ідея залучитись допомогою султан мала благі наміри, проте реалізація цього плану призвела до великих негативних наслідків, які не можна залишати непомітними, оскільки через нечисленні політичні махінації головними жертвами в першу чергу став простий народ.

Проте, інший висновок, який ми можемо зрозуміти, якщо розгляду піддати сам напрямок зовнішньої політики Дорошенка в контексті всієї історії України, то ми починаємо розуміти, що гетьман – це просто ще одна жертва обставин, яка, намагаючись забезпечити собі і своєму народу щасливе майбутнє, не

розрахувала наслідки наперед, через що і зазнала поразки у боротьбі за єдність та незалежність української держави. Підбиваючи підсумки, можна дійти висновку, що Петро Дорошенко, як і більшість українських гетьманів другої половини XVII ст., прагнув зберегти незалежність і територіальну цілісність козацької держави в умовах постійного протистояння великих держав за українські землі. Орієнтація гетьмана на Османську імперію була не проявом його особистих симпатій до турків, а вимушеним політичним кроком, покликаним забезпечити підтримку в боротьбі проти Речі Посполитої та Московської держави.

Водночас союз із Османською імперією та Кримським ханством мав неоднозначні наслідки. Турецько-татарські походи, руйнування українських міст і сіл, насильство щодо місцевого населення та посилення османського впливу викликали невдоволення значної частини українського суспільства і поступово підірвали авторитет Дорошенка. Попри його спроби об'єднати українські землі під своєю владою, зовнішньополітичні обставини, внутрішня боротьба за владу та виснаження населення багаторічними війнами не дозволили реалізувати цей задум. Таким чином, політика Петра Дорошенка стала одним із найяскравіших прикладів складного вибору, перед яким постала козацька Україна в добу Руїни, коли прагнення зберегти державність нерідко вимагало пошуку союзників, співпраця з якими породжувала нові виклики та суперечності.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне дослідження османського напрямку зовнішньої політики гетьмана Петра Дорошенка та з'ясовано його значення для політичного становища Правобережної Гетьманщини в другій половині XVII ст. Проведений аналіз дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків.

Насамперед було опрацьовано історіографічну та джерельну базу дослідження. Встановлено, що проблема українсько-османських відносин доби Петра Дорошенка привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. Водночас оцінка османської орієнтації гетьмана в історичній літературі залишається неоднозначною. Якщо представники старшої історіографії переважно розглядали союз із Портою як політичну помилку Дорошенка, то сучасні дослідження дедалі частіше трактують його як прагматичний крок, продиктований складними міжнародними обставинами другої половини XVII ст. Використана джерельна база, представлена козацькими літописами, актовими документами, дипломатичним листуванням, мемуарами сучасників та матеріалами османського походження, дозволяє всебічно реконструювати процес формування українсько-османських відносин та оцінити їхній вплив на розвиток Гетьманщини.

Дослідження міжнародного становища Української козацької держави та Османської імперії в системі міжнародних відносин другої половини XVII ст. показало, що українські землі опинилися в центрі боротьби між кількома потужними державами – Річчю Посполитою, Московським царством та Османською імперією. Андрусівське перемир'я 1667 р., укладене без участі української сторони, стало одним із ключових чинників зміни зовнішньополітичних орієнтирів Петра Дорошенка. Поділ українських земель між Москвою та Польщею поставив під загрозу саме існування козацької

державності, що спонукало гетьмана до пошуку нового впливового союзника, здатного підтримати його програму об'єднання українських земель під владою одного гетьмана.

У ході роботи з'ясовано політичні, військові та дипломатичні передумови орієнтації Петра Дорошенка на Османську імперію. Встановлено, що зближення з Портою було не випадковим політичним рішенням, а результатом тривалого розвитку українсько-турецьких контактів, які беруть свій початок ще з доби Богдана Хмельницького. Важливу роль відіграли також союзницькі відносини з Кримським ханатом, який традиційно виступав посередником між Чигирином і Стамбулом. Погіршення відносин із Річчю Посполитою та Московським царством, а також прагнення забезпечити міжнародне визнання автономного статусу Гетьманщини сприяли активізації переговорів з Османською імперією.

Особливу увагу приділено дослідженню процесу формування українсько-османського союзу та основних етапів дипломатичних контактів між гетьманським урядом і Портою. Встановлено, що дипломатичні відносини між сторонами розвивалися поступово та досягли свого апогею на початку 1670-х рр. Укладення українсько-османських домовленостей засвідчило прагнення Дорошенка використати підтримку Османської імперії для зміцнення власних позицій та реалізації планів щодо відновлення територіальної єдності України. Разом із тим українська сторона намагалася максимально зберегти внутрішню автономію та уникнути прямого втручання Османської імперії у внутрішні справи Гетьманщини.

Дослідження ролі Османської імперії та Кримського ханату у військово-політичних планах Петра Дорошенка показало, що вони були важливими союзниками гетьмана в його боротьбі проти Польщі та Московської держави. Військова підтримка Османської імперії сприяла тимчасовому посиленню позицій Правобережної Гетьманщини та створила передумови для реалізації політичних планів Дорошенка. Особливо важливим стало втручання Османської імперії у польсько-турецьку війну 1672 р., наслідком якої стало укладення

Бучацького мирного договору. Водночас залежність від військової допомоги зовнішніх союзників поступово обмежувала самостійність політичного маневрування гетьмана та робила його політику залежною від інтересів Османської імперії й Кримського ханату.

У роботі встановлено, що османська орієнтація Петра Дорошенка мала як позитивні, так і негативні наслідки для Гетьманщини. До позитивних наслідків належить міжнародне визнання політичної суб'єктності козацької держави, отримання військової підтримки та спроба зберегти українську державність в умовах постійного зовнішнього тиску. Разом із тим союз із мусульманською державою викликав неоднозначну реакцію серед українського суспільства та православного духовенства. Участь османських і татарських військ у воєнних кампаніях супроводжувалася спустошенням українських земель, що негативно вплинуло на ставлення населення до політики гетьмана. У результаті це призвело до послаблення його авторитету та звуження соціальної бази підтримки.

З'ясовано, що османський напрямок зовнішньої політики Петра Дорошенка був спробою реалізувати власний державницький проєкт у надзвичайно складних геополітичних умовах другої половини XVII ст. Гетьман прагнув використати суперечності між провідними державами регіону для збереження політичної автономії України та відновлення її територіальної цілісності. Однак обмежені внутрішні ресурси, тривалі війни, політична роз'єднаність українського суспільства та залежність від зовнішніх союзників не дозволили повною мірою реалізувати поставлені завдання.

Таким чином, османський напрямок зовнішньої політики Петра Дорошенка був закономірною реакцією на кризу міжнародного становища Гетьманщини після Андрусівського перемир'я та став важливим етапом розвитку української дипломатії ранньомодерної доби. Попри суперечливі наслідки, політика Дорошенка засвідчила прагнення української політичної еліти відстояти власну державність і забезпечити для неї гідне місце в системі міжнародних відносин Східної Європи XVII ст. Досвід українсько-османського

союзу став важливою сторінкою історії української дипломатії та демонструє складність вибору зовнішньополітичних орієнтирів в умовах боротьби за збереження національної державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России, Т. VI. Санкт-Петербург, 1869. 565 с.
2. Документи Богдана Хмельницького. 1648 – 1657 .Упоряд. І. Крип'якевич. Київ: Вид. АН УРСР, 1961. 622 с.
3. Літопис Самійла Величка С. Київ, 2020. 954 .
4. Літопис Самовидця. Київ, 1971. 208 с.
5. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упоряд. І. Бутич. Київ-Львів, 2004. 1086 с.

Література

6. Григор'єва Т. Ю. Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка: умови та церемоніал його визнання. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2017. Т. 270 : Праці Історично-філософської секції. - С. 449-475.
7. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд публічних життєвих історій та їхніх дій. Нью-Йорк, 1985. 348 с.
8. Крикун М. Корсунська козацька рада 1669 року. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1999. Т. 238. С. 117–148.
9. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 456 с.
10. Мицик Ю.А. Хмельницький Юрій. Енциклопедія історії України: Т. 10. Т – Я. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. С. 391-393.
11. Окиншевич А. Центральні установи України Гетьманщини ХУІІ-ХУІІІ ст.: Рада старшини. К., 1930. Ч. ІІ. 342 с.
12. Петровський М.Н. Нариси історії України. Київ, 1940. 214 с.

13. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ: Темпора, 2011. 631 с.
14. Степанков В.С. Виговський Іван Остапович. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. С. 502-503.
15. Струкевич О.К. Зборівський договір 1649 р. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я . Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2021. С. 253.
16. Чухліб Т.В. Андрусівський договір 1667 р. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. С. 87-88.
17. Чухліб Т. В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665-1676 рр.). Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 39-61.
18. Чухліб Т.В. Відповідь Українського гетьманату на російсько- польські домовленості в Андрусові 1667р. Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2003 р. Випуск 3. 193-206 С.
19. Чухліб Т.В. Український гетьманат у протистоянні держав Європи з Османською імперією (1667 - 1699 рр.): міжнародне становище, зовнішня політика, зміна сюзеренів: Дис. ... д-ра іст. наук № 07.00.02. Ін-т історії України НАН України, Київ, 2008. 495 с.
20. Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. Київ, Нью-Йорк: Ін-т історії України НАН України, 2003. 518 с.
21. Perdenia Jan. Hetman Piotr Doroszenko a Polska. Kraków, 2000.

Дисертації та автореферати дисертацій

22. Туранли Фергад Гардашкан Оглу. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук: спец. 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2017. 40 с. ekmair.ukma.edu.ua
23. Хаценко Олександр Олексійович. П. Я. Дорошенко у громадсько-політичному та соціокультурному житті України другої половини XIX – початку XX ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: спец. 07.00.01 – Історія України. Установа, де виконано роботу: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Академічні Тексти України Чернігів. 2021.

Електроні - ресурси

24. Горобець В.М. Правобережне повстання 1664–1665. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pravoberezhne_povstannia_1664
25. Дорошенко Петро. Державник у Добу Руїни. . <https://msmb.org.ua/biblioressursi/bibliografiya/osobistosti/doroshenko-petro-derzhavnik-u-dobu-ruini/>
26. Чернецький Є. Дорошенки https://day.kyiv.ua/uk/article/media/doroshenk_i
27. Важкий вибір гетьмана <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vazhkiy-vibir-getmana>
28. Петро Дорошенко https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinc_i-chitayte/drugiypislya-hmelnickogo

29. Петро Дорошенко http://indragop.org.ua/getmany/Petro_Doroshenko.html
30. Петро Дорошенко <http://kozaku.in.ua/getmanu/102-petro-doroshenko.htm> 1
31. Дорошенко П.Д. <http://tsikave.ostriv.in.ua/publication/code-44CDD55F1EAC7/list-172F3738327>
32. Гетьман Петро Дорошенко
<http://narodna.pravda.com.ua/history/4b1f597dd4a46/>
33. Петро Дорошенко - найтрагічніший гетьман України
34. <https://gazeta.ua/blog/39880/petro-doroshenko-najtragichnishij-getman-ukrayini>